VALENTIN URANIJA

NIN U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

Na poluotočiću u plitkoj laguni na južnom rubu Ninskog zaljeva, petnaestak kilometara sjeverozapadno od Zadra, smjestio se drevni grad i današnji gradić Nin.

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u Ninu je središte istoimene općine: Sreska ispostava Nin za općinu Nin, Odjeljak financijske kontrole, Zdravstvena stanica, Pošta, Narodna škola (i za zaseoke) i lučko pristanište. Po stanju od 1. svibnja 1938, a na osnovu popisa iz 1931, Nin sa zaseocima ima 1.131 stanovnika, od čega Nin 556, Grbe 144, Klanice 244 i Ninski Stanovi 187 stanovnika. U katastarsku općinu pripadalo je i selo Zaton (712 stanovnika) pa je ukupan broj stanovnika katastarske općine Nin iznosio 1843.

Općina Nin, s površinom od 28.643 ha 44 a 42 kv. m i 13.213 stanovnika, obuhvaćala je katastarske općine i prebivališta: Briševo, Diklo, (Diklo i Kožino), Dračevac, Murvica, Nin (Nin, Klanice, Grbe, Ninski Stanovi, Zaton — samostalno naselje), Petrčane, Poličnik, Poljica, Privlaka, Radovin (Ljubač i Radovin), Ražanac, Vir, Visočane i Vrsi. Kotar Biograd sačinjavale su još dvije općine (Biograd i Zemunik).[1]

[1] Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i Imenik prebivališta Primorske banovine, po stanju od 1. maja 1938, priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Zagreb 1938. Kotar Biograd, na površini od 58.004 ha 38 a 54 kv. m, u 59 prebivališta sa 30.063 stanovnika, sačinjavale su tri općine — Biograd, Nin i Zemunik. Uredi u Biogradu: Sresko načelstvo, Sreski sud, Poreska uprava, Katastarska uprava, Glavni odjeljak financijske kontrole, Banovinska bolnica i Lučka kapetanija II r. Policijski pogranični komesarijat u Zemuniku, Carinarnica u Bibinjama. Na području kotara 30 Narodnih škola, od čega u općinama: Biograd 13, Nin 11, Zemunik 6.

Političko raspoloženje naroda (seljaci, ribari, pomorci) ogledalo se u dva pravca: stanovnici Nina uz Jugoslavensku narodnu stranku, a stanovnici zaselaka — Klanice, Grbe, Ninski Stanovi — većinom uz hrvatsku seljačku stranku. U mirnoj i gotovo ustajaloj političkoj baruštini svježe tokove donose pomorci i radnici, u povodu građanskog rata u Španjolskoj.[2]

Širitelji ideja revolucionarnog radničkog pokreta od 1939. bili su đaci šibenske Učiteljske škole braća Ante i Gojko Maštrović Srećkovi i pomorac Branko Stulić Perin. Braća Maštrović obuhvatili su svojim političkim radom omladince Duška Relju Božina i Mira Ćurka Perina, a od odraslih Božu Prorokovića iz Ninskih Stanova. Branko Stulić plovio je kao pomorac na brodu Nikole Barića pok. Frane iz Barić-Drage pod Velebitom. Tamo se upoznao s Antom Troše1jem i Jurom Troše1jem, krojačem, koji su tada bili ljevičarski orijentirani. Branko Stulić najprije je obuhvatio svoga brata Pavu. U toku ljeta 1939. povezali su se braća Maštrovići i braća Stulići radi širenja ideja revolucionarnog radničkog pokreta među omladinom. Pridružio im se Duško Relja.

U toku 1940. god. osnivaju simpatizersku grupu Komunistički partije Jugoslavije, u koju su do travanjskog rata 1941. pored navedenih, bili obuhvaćeni: Ive Morović (Gute), Ante Morović Lonić, Tome Bakić Mijin, Braća Vjeko i Ante (Tonći) Bajlo, Dragica Miletić, Ida Maštrović, a iz Ninskih Stanova Ive Matešić, Joso Glavan i Božo Proroković.

Ta nova, svježa politička struja poremetila je dotadašnje političke odnose. Uvjetovano i općim stanjem u zemlji, Hrvatska seljačka stranka gubi svoj utjecaj u naroda ninskoga područja. Manji dio orijentira se prema frankovcima. Jugoslavenska nacionalna stranka se pasivizirala.

Pred sam travanjski rat 1941. god. raspoloženje je u narodu protufašističko i protutalijansko. Pojedinci, pristaše dr Ivana Mačeka i frankovci, propagiraju odlazak na rad u Njemačku. Simpatizerska grupa KPJ tome se uspješno suprotstavila i mnoge odvraćala od polaska u Njemačku.

*

Kako prići obradi problematike organizacije i razvoja narodnooslobodilačkog pokreta 1941—1945. god. u Ninu, prvo je pitanje s kojim se suočavamo. Dosad o tome postoji oskudna literatura koja obrađuju ili naslućuju pojedine teme i vidove u sklopu šireg zadarskog područja, Dalmacije i šire jugoslavenske zajednice.[3]

[2] Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Ninu i zaseoku Klanice. Podaci za zaselak Ninski Stanovi, Podaci za zaselak Grbe — rukopisi u Institutu JAZU u Zadru, broj 905/56. Ti materijali poslužili su autoru kao sjećanja učesnika.

[3] Marijan Žuvić-Karlo, Iz razvitka klasnog radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe na području okruga i grada Zadra, Zadarska revija 3/1954; Ante Maštrović-Nino, O razvoju revolucionarnog radničkog pokreta

Istražujući arhivsku građu narodnooslobodilačkog rata (rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta na zadarskom području: komiteta KPH, narodnooslobodilačkih odbora, obavještajne službe), talijanskih okupacionih vlasti (Governatorat, Fascio, policija, vojne komande), rukopise sjećanja učesnika NOP-a na ninskom području, došli smo do saznanja da se zasad može dati opći pregled Nina u narodnooslobodilačkoj borbi, koji će o nekim pitanjima ostati i dalje samo natuknica ili neprecizna formulacija. Neka to bude poticaj za dalja istraživanja.

Osnovni je zaključak da se Nin od travanjskog rata 1941. aktivno i organizirano uključio u oslobodilačku borbu i revoluciju jugoslavenskih naroda, razumije se sa svojim osobitostima, što mu daje u neku ruku posebno značenje.

Izvan glavnih cestovnih komunikacija i pomorskog saobraćaja, bez industrije, sa zaostalom individualnom poljoprivrednom proizvodnjom, ostao je tako Nin uokviren između glavnih cestovnih saobraćajnica Zadar—Obrovac, Benkovac, Knin, pomorske saobraćajnice Zadar—Rijeka, te Velebitskim kanalom. Uklješteni tako, Ninjani naizgled nisu imali većih mogućnosti razvoja narodnooslobodilačkog pokreta i pružanja otpora okupatoru. Stekli smo utisak da je okupator (posebno talijanski) precijenio svoju sigurnost, a da su središnja rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta u sjevernoj Dalmaciji i (poslije) okrugu Zadar donekle podcijenila svoje mogućnosti.

Kronološki pristup pruža nam mogućnost da izvršimo periodizaciju u pet razdoblja:

1. Travanjski rat 1941. i talijanska okupacija;

2. Područje okupirano od fašističke Italije, od 13. travnja 1941. do 9. rujna 1943.;

i NOB u gradu Zadru i okrugu Zadar, zbornik Zadar, Zagreb 1964; isti, O razvoju narodne vlasti na zadarskom području, Zadarska revija 6/1963; isti, Partizanska veza morem, Zadarska revija 3/1954; isti, Osnivanje, razvoj i borbe Zadarskog partizanskog odreda, posebno izdanje Instituta JAZU u Zadru, Zadar 1969; Valentin Uranija, Mornarički odred Ražanac odnosno Nin, Pomorski zbornik 5/1967; isti, Pomorske partizanske veze na području zadarskih otoka 1941—1945., Pomorski zbornik 3/1965. i 4/1966.; isti Narodna vlast na zadarskom području 1944—1945, izlaganje na Simpozijumu u povodu 20-godišnjice oslobođenja Jugoslavije, održano u Zagrebu, rukopis; isti Organizacija Mornarice NOVJ u sjev. Dalmaciji, Pomorski zbornik, 6/1968; Pavle M. Babac, Pregled borbenih akcija zadarskog partizanskog odreda (od oktobra 1943. do novembra 1944), Zadarska revija 3/1958. i 4/1958; Dušan Plenča, Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942. Vojno delo, Beograd 1960; Danić Damjanović — Ferdo Toplak, Razvoj i dejstvo NOV u rajonu Zadra 1943. godine (Zadarski odred i Odred Plavi Jadran), Zadarska revija 6/1963; Dr Miloš Žanko, Razvitak narodne vlasti u Dalmaciji u razdoblju 1941—1945, Socijalistički front 1 i 2/1950; Sibe Kvesić, Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1960; Drago Gizdić, Dalmacija 1941, 1942, 1943. i 1944/1945. Zagreb; Jovan Vasiljević, Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu, Vojno delo, Beograd 1957; Dragutin Grugurević, Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964.

3. Privremeno slobodno područje, od 9. rujna 1943. do veljače 1944.;

4. Područje zaposjednuto od oružanih snaga Njemačke, od veljače 1944. do 30. listopada 1944.;

5. Oslobođeno područje do kraja rata, tj. od 30. listopada 1944. do 15. svibnja 1945.

S gledišta jedne od bitnih promjena u sadržaju jugoslavenske narodne revolucije — izgradnja nove narodne vlasti, tj. smjena političkog sistema vlasti — narodnooslobodilačku borbu na ninskom području možemo podijeliti na dvije osnovne faze razvoja:

1. Prve klice narodne vlasti i potom narodnooslobodilački odbori u ilegalnim uvjetima talijanske okupacije (do 9. rujna 1943);

2. a) Narodnooslobodilački odbori vrše funkciju narodne vlasti u uvjetima prisustva njemačkih oružanih snaga (do 30. listopada 1944),

b) Narodnooslobodilački odbori vrše sve funkcije narodne vlasti, dajući prednost zadacima u borbi za konačno oslobođenje domovine; ninsko područje značajna baza za pripreme izvođenja završnih vojnih operacija u sjevernom Jadranu.

U razdoblju privremeno oslobođena područja (9. rujna 1943. do veljače 1944) narodnooslobodilački odbori na ninskom području vrše konačnu smjenu starog političkog sistema vlasti, dajući prednost izvršavanju zadataka u vezi s djelovanjem jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Polazeći s platforme jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, evidentno je političko jedinstvo naroda, počevši od predratnog stanja koje karakterizira protufašističko raspoloženje, ratnog stanja kada je narod okupljen na liniji borbe protiv svakog okupatora i kvislinga, s izuzetkom pojedinaca.

*

O aprilskom ratu 1941. god. u sjevernoj Dalmaciji danas postoji relativno obilna literatura.[4] Radove talijanskih autora možemo svrstati u dvije grupe: na one nastale i objavljene za drugog svjetskog rata, koji su nastali iz propagandnih pobuda, i na poslijeratne radove, pisane dokumentarno ali u mnogo čemu manjkave. Dio jugoslavenskih autora nije se koristio talijanskim izvorima, pa su im radovi neprecizni i nepotpuni. Noviji radovi temelje se na talijanskim izvorima s osvrtom na talijansku literaturu pa nam omogućuju realnije sagledavanje činjenica. Čini nam se da bi bilo vrijedno truda obraditi tu pro-

[4] Silvio Brunelli, L'assedio di Zara 27 marzo — 12 aprile 1941, Zadar 1941; Mario Roatta, Otto milioni di baionette; Emilio Canevari, La guerra italiana; Giacomo Zanussi, Guerra e catastrofe d'Italia; Dušan Plenča, Događaji u Dalmaciji u travnju 1941. Zadarska revija 1/1957; Obrad Egić, Velika zabuna pod Zadrom u aprilu 1941, Zadarska revija 2/1957; Vojmir Kljaković, Aktivnost talijanskih snaga iz Zadra u aprilskom ratu (Prilog aprilskom ratu u Dalmaciji), Zadarska revija 3/1963. Posljednji rad smatramo najvrednijim prilogom obradi te problematike.

blematiku (razumije se za područje čitave Dalmacije) na osnovu jugoslavenskih i talijanskih izvora, s osvrtom na literaturu jugoslavenskih i talijanskih autora.

Talijanski garnizon u Zadru, pod komandom brigadnog generala Emilija Gigliolija, imao je zadatak da se brani. Male vojne snage, jačine jedne brigade, odnosno ojačanog puka, zvane Truppe di Zara, sastojale su se od pješadije triju obrambenih sektora (Diaz, Cadorna, Rismondo) svaka jačine jednog bataljona, manevarske jedinice, 402. bataljona bersaljera »Zara« i jednog bataljona Teritoriali mobili, četiri artiljerijska diviziona, pet pozicijskih mitraljeskih četa, dvije mitraljeske čete, dvije baterije, inžinjerijskog bataljona, kemijskog voda, dva bataljona karabinjera i financijske službe. Bilo je predviđeno da se iz Zadra iseli u Italiju 12.000 građana. Jedinice Jadranske divizije, prema ratnom planu »R-41« Generalštaba jugoslavenske vojske, trebale su Zadar zauzeti prepadom. Prikazat ćemo u kratkom kronološkom pregledu što se zbilo. Ratna neprijateljstva između Italije i Jugoslavije započela su 6. travnja ujutro. Prvi i drugi dan, tj. 6. i 7. travnja, prošli su mirno. Drugog dana, tj. 7. travnja, general E. Giglioli, u čijim je rukama bila sva civilna i vojna vlast na području Zadra, dobio je informacije o snazi i pokretima jugoslavenskih trupa. Na osnovu tih podataka Talijani su izveli zaključak da predstoji napad jugoslavenske vojske na Zadar. Zbog toga je general E. Giglioli zatražio pomoć avijacije. Sutradan 8. travnja talijanski su avioni bombardirali razne vojne objekte. Četvrtog dana, tj. 9. travnja, tri jugoslavenska aviona (s mostarskog aerodroma) bombardirala su u tri navrata objekte u Zadru:

— 8,45 sati, 12 bombi pogađa predgrađe Voštarnicu i Brodaricu,

— 11,15 sati, pogođeni su objekti u Via Tunissi, Via del conte, razoren dom fašističke omladinske organizacije GIL (Gioventù Italiana Del Littorio), mornarička radio-stanica, magacin-slagalište municije u Vruljama i oštećeno nekoliko zgrada u Via Roma.

— oko 14 sati, bombardirani su vojni položaji na Babin-Dubu i Bokanjcu.

Petog dana, 10. travnja, aktivna jedino talijanska avijacija. Jugoslavenske snage neaktivne. Šestog dana, 11. travnja, nastaje obrat. Vrhovna komanda talijanskih oružanih snaga zatražila je od generala E. Gigliolija da Zadarske trupe napadnu Benkovac. To je uslijedilo pošto su jedinice 2. talijanske armije na zapadnoj granici Jugoslavije nastupale bez suprotstavljanja jugoslavenskih jedinica. Sutradan, sedmog dana, 12. travnja, u 6 sati talijanska je artiljerija otvorila vatru, a formirana kolona prešla je u napad. Prve gubitke (ranjena dva oficira i nekoliko vojnika) Talijani su navodno imali u ninskim poljima. Do 9 sati kolona je bila u Donjem Zemuniku i produžila napredovanjem. Jugoslavenske jedinice nisu pružile nikakav otpor. Naime, dan prije toga uslijedilo je povlačenje koje se ubrzo pretvorilo u rasulo. Svejedno su Talijani nastupali oprezno, mogli bismo reći i

bojažljivo, kad im je do Donjeg Zemunika trebalo čak puna tri sata! Do 12 sati talijanske jedinice stigle su u Diklo, Kožino, Poljica, Murvicu, Smoković, Zemunik, Bibinje i još neka mjesta. Do 14 sati stigli su u Benkovac. Poslije su dijelovi jedinica stigli u Sukošan, Poličnik i Nin. Osmog i devetog dana, tj. 13. i 14. travnja, talijanske jedinice stigle su u Biograd, Pakoštane, Obrovac, Novigrad i druga mjesta na kopnenom dijelu, i na otoke zadarskog arhipelaga.

Narod Nina bio je raspoložen za rat protiv Italije. Bombardiranje Zadra i eksplozije skladišta municije unijeli su živost. Tome su pridonijele i netačne vijesti s drugih jugoslavenskih ratišta, kao i nade u saveznike. Međutim, događaji su se odvijali suprotno željama naroda. Dana 11. travnja (petak) tajnik Općine Nin primio je telegram iz Zagreba, upućen od vodstva HSS, u kojem je stajalo da je Jugoslavija kapitulirala, a da službenici budu spremni na polaganje zakletve poglavniku NDH. Telegram je pročitan pred općinskom zgradom svim službenicima i načelniku. Istoga dana Nin je napustila (oko 9 sati) četa jugoslavenskih graničara, jačine oko 250 ljudi. U seljačkim kolima krenuli su prema Benkovcu—Kninu. Sutradan 12. travnja (subota) grupa Ninjana prodrla je u magacin graničarske čete, gdje je bilo ostalo nešto opreme.

Talijanska okupacija Nina izvršena je 12. travnja pred zalaz sunca.

U malom automobilu došli su poručnik, podoficir i talijanaš iz Nina (Patre Stulić). Skinuli su bijelu i izvjesili talijansku zastavu. U to vrijeme upravo je Ante Pletikosa skidao hrvatsku zastavu koja se toga dana vijala na općinskoj zgradi. Poručnik je A. Pletikosu ošamario i naredio mu da izvjesi talijansku zastavu. Primivši ključeve Općine, talijanski je poručnik zapravo preuzeo vlast. Poslije toga čina u Nin je došlo više kamiona talijanskih vojnika. Među tim vojnicima bilo je mnogo Zadrana, podrijetlom Hrvata, koji su u razgovoru rekli brojnim znancima da su očekivali jugoslavensku vojsku, a dogodilo se obratno. Te se večeri po svojim grubostima istakao talijanski oficir (tenente) koji je pri bombardiranju Zadra bio lakše ranjen u glavu. Stao je na južni most i prisiljavao prolaznike da ga pozdravljaju fašističkim pozdravom (romanamente). Ošamario je Antu Morovića koji ga nije htio pozdraviti. Iste je večeri uvedena zabrana kretanja noću (copri fuoco). Da bi zaplašili Ninjane, bacili su usred Nina ručnu granatu.

*

Radi čega su jedinice talijanske vojske došle u Nin i kakvu sudbinu su nanijele tome narodu, objavio je major Andretti, 13 travnja 1941. god., na javnom mjestu između crkve i škole. Rekao je da Nin nije više Jugoslavija, niti Hrvatska, nego Italija. Narod mora biti zadovoljan i miran, obavljati svoje poslove i poštivati talijansku vlast. Na svaku pobunu odgovorit će represalijama. Prisutni (službenici Općine, Pošte, Suda, učitelj, financi, žandari, župnik) pozdravili

su pri odlasku skidanjem kape ili šešira. Time se nije zadovoljio major Andretti. Naredio im je da ga svi pozdravljaju fašističkim pozdravom — romanamente.

Jedinice talijanske vojske završile su okupiranje Dalmacije 23. travnja 1941. god. Dana 28. travnja objavljena je privremena aneksija Dalmacije. Velikom propagandom pred svjetskom javnošću vlada je nastojala prikazati Italiju kao osloboditeljicu Dalmacije (na tome je radio poseban odbor sa sedam pododbora i nekoliko komisija). Odluku o aneksiji Mussolini je stranim predstavnicima saopćio 29. travnja. Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941. god. izvršeno je razgraničenje područja anektiranog Italiji i NDH. Ninsko područje našlo se u anektiranom dijelu Dalmacije Italiji.[5]

Anektiranim područjem privremeno je upravljao Civilni komesarijat za Dalmaciju, da bi 20. svibnja 1941. god. bio dekretom talijanske vlade uspostavljen Guvernatorat za Dalmaciju. To je područje bilo podijeljeno na prefekture: Zadar, Split i Kotor. Nin je pripadao prefekturi Zadar (područje oko otoka Premude do rta Ploča sa 179.858 stanovnika). U Ninu je uspostavljena Općina Nin (Comune di Nona), gdje je glavni provoditelj mjera talijanskih vlasti bio komesar. A komesari su bili provjereni fašisti, obično s velikim zaslugama. Takvi su bili i komesari Općine Nin (Bandieramonte Dott. Carmelo, kapetan Brunialti Giuseppe, i drugi).[6] Fašistička borbena jedinica u Ninu (Fascio di combattimento di Nona), odjeljak Saveza borbenih fašističkih jedinica u Zadru (Federazione dei fasci di combattimeno di Zara) Fašističke nacionalne stranke (Partito nazionale fascista) — brinula se o političkoj klimi na ninskom području. Mjesni glavar (capovilla) bio je u neku ruku spona između talijanskih vlasti i naroda.[7] Okretnošću i umješnošću komesara kapetara G. Brunialtija, mjesni poglavari ninske općine bili su svojevrsni pouzdanici talijanskih vlasti. On im se bio toliko približio, da su pismeno zatražili od

[5] Italiji je pripalo slijedeće područje: svi otoci zadarskog arhipelaga, područje obuhvaćeno linijom koja prolazi od rta Privlaka, dostiže planinski kanal, slijedi njegovu unutrašnju trasu do Novigradskog mora, njegovom gornjom obalom, zahvaćajući Bukovicu izbija na rijeku Krku ispod s. Paćene, obuhvaća cijelo područje Šibenika i Trogira, grad Split uključivši predgrađe a isključivši otoke Brač i Hvar, otoci Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka i ostali otoci oko njih, otoci Mljet i Korčula, čl. 1. ugovora, mikrofilmoteka Odjela narodne revolucije Narodnog muzeja u Zadru. I ostali dokumenti koje navodimo korišteni su na isti način.

[6] U početku komesar općine Nin bio je Bandieramonte Dott. Carmelo, skvadrista, po zanimanju dottore avvocatto. Okorjeli fašista, grubo je postupao s narodom. Rodom iz Catanije na Siciliji. U 1942. komesar je kapetan Giuseppe Brunialti, fašista prije pohoda na Rim, dobrovoljac u ratu 1915—1918. i drugom svjetskom ratu, veoma lukavo je provodio svoje namjere.

[7] Za vrijeme talijanske okupacije glavar sela bio je Šime Magaš zvani Konzul, a za vrijeme njemačko-ustaške okupacije Ante Ćurko pok. Jose.

Governatorata produžetak boravka u Ninu.[8] Iz službene zabilješke šefa kabineta Governatorata za Dalmaciju vidi se ocjena da je područje općine Nin jedno od najmirnijih u Zadarskoj provinciji.[9] Od ostalih ustanova u Ninu je postojao Općinski sud, zatim ambulanta (bez stalnog liječnika) te mlin na Jaruzi. Na samom početku, u vojnom pogledu, Nin su držale jedinice 2. talijanske armije (1. zona) locirane u Zadru, oko Zadra i u Benkovcu (Truppe di Zara), od kojih je 8. rujna 1942. god. osnovana Zadarska divizija. U Ninu je bila postaja karabinjerske i financijske straže, Komande kraljevskih karabinjera Dalmacije, XII mobilnog bataljona (Comando dei carabinieri reali della Dalmazia, Gruppo di Zara).[10]

Kao i u drugim krajevima, talijanske su vlasti uništile sve natpise na hrvatskosrpskom jeziku — ploču u općinskoj zgradi, natpis »Pučka škola«, i drugo. Poseban čovjek dolazio je iz Zadra i ispisivao uobičajene parole (Credere, obedire, combattere, H Duce, Vinceremo, Molti nemici — molto onore, itd.). Saznali su za jednog Ninjanina koji je provalio u vojno skladište bivše jugoslavenske vojske (Božo Relja), pa ga je marescialo karabinjera (Santamaria Membrino) izmlatio štapom po leđima, potom su mu izvršili pretres kuće. U školi su uveli nastavu na talijanskom jeziku dovevši svoje učitelje. Mamili su roditelje i djecu u fašističke organizacije (GIL i Balila), odrasle u Dopolavoro, a pojedince u fašističku stranku.

U tim teškim i sudbonosnim danima narod su napustili dotadašnji političari i politikanti. U obranu narodnosti, časti i ljudskog dostojanstva ustali su mladi komunisti (članovi SKOJ-a) i antifašisti. Za ninsko područje karakteristično je da su upravo skojevci bili organizatori i rukovodioci narodnooslobodilačkog pokreta i otpora okupatoru, gotovo za sve vrijeme talijanske okupacije. Prvi sastanak članova SKOJ-a (Saveza komunističke omladine Jugoslavije) i simpatizera KPJ (Komunističke partije Jugoslavije) održan je u prvoj polovini lipnja 1941. god. u kući Srećka Maštrovića. Organizatori: braća Ante i Gojko Maštrović, skojevci. Sastanku su prisustvovali: Ante Maštrović, Gojko Maštrović, Branko Stulić, Pave Stulić i Duško Relja. Zaključeno je: Sastajat će se svake sedmice i proučavati marksističku literaturu;

— svaki simpatizer plaćat će 5 lira mjesečno; svaki član organizacije pronaći će po tri lica s kojima se raditi.

U suradnji s prvim članovima SKOJ-a iz Ražanca, koje je vodio Branko Miletić-Medo, pokrenut je na ninskoj općini narodnooslobo-

[8] Molba od 17. lipnja 1942, vlastoručno potpisana od glavara Dikla, Kožina, Poljica, Ljubča, Nina, Petrčana, Murvice, Vrsi, Poličnika, Dračevca, Zatona i Visočana kopija.

[9] Bilješka Gina Augusta Spechela, šefa Kabineta Governatorata za Dalmaciju, od 18. lipnja 1942, kopija, i odgovor majora P. Pascarelle, istoga dana, kopija.

[10] Broj se mijenjao. Prema izvještaju Komande CC RR za Dalmaciju podnesenom Zadarskoj prefekturi, na dan 3. veljače 1943. u Ninu je bilo 8 karabinjera i 9 finanaca.

dilački pokret. Do kraja 1941. god. ninska grupa skojevaca obuhvatila je u Ninu i Ninskim Stanovima 12 omladinaca antifašista, koji su bili simpatizeri KPJ i plaćali članarinu. U rujnu 1941. braća Ante i Gojko Maštrović, koji su bili povezani sa rukovodstvom SKOJ-a u Učiteljskoj školi u Šibeniku, primili su u SKOJ braću Branka i Pavu Stulića. Ante Maštrović koji je bio povezan sa sekretarom SKOJ- u Učiteljskoj školi u Šibeniku Jakšom Bučevićem, imao je punomoć da može primati u SKOJ i osnivati organizaciju SKOJ-a. U studenom 1941. braća Ante i Gojko Maštrović odlaze u Šibenik, u Učiteljsku školu, pa rukovodstvo NOP-a preuzimlju braća Branko i Pave Stulić i Duško Relja.

Pored navedenog organizacionog oformljenja, pokret NOP-a na ninskom području u 1941. god. karakterizira još:

— Propagandna aktivnost: pisanje i rasturanje letaka u povodu napada Njemačke na SSSR;

— Uspostavljanje ilegalne veze s organizacijom KPJ u Zadru, koju je uspostavio Pave Stulić s Ivanom Burčulom, preko Jurja Trošelja iz Velebitskog podgorja;

Korištenje trojice ex jugoslavenskih žandara (Vasilije Marjanović, Ante Maleš, Možo Magić), tada u službi talijanskih karabinjera, u svrhu obavještavanja o talijanskim akcijama i izdavanja krivotvorenih propusnica. Takav rad omogućio je bolje povezivanje radi primanja propagandnog materijala i lakše snalaženje prvih aktivista i organizatora NOP-a.

A talijanske mjere opreza i represalija nad narodom Dalmacije bile su nemilosrdne. Povjerljivom naredbom guvernera Bastianinija (Giuseppe Bastianini) od 29. lipnja 1941. god.[11] mjere izvanrednog karaktera koje treba provesti na teritoriju Governatorata za Dalmaciju, sadržane su u sedam tačaka:

1. Zapljena svih radio-aparata po selima, osim u javnim lokalima, gdje se smiju slušati samo emisije talijanskih stanica;
2. Hapšenje svih komunista i protutalijanskih propagatora;
3. Opomena svim katoličkim i pravoslavnim svećenicima da ih smatraju odgovornim za sve što se bude desilo u njihovim župama i parohijama;
4. Indentificiranje svih Srba starijih od 18 godina;
5. Hapšenje svih Srba koji su poznati kao špijuni i informatori bivšeg režima;
6. Opomena seoskim kmetovima da su odgovorni za sve što se događa u njihovim selima;
7. Opomena svim učiteljima, smatrajući ih odgovornim za djelatnost i postupke njihovih đaka.

Na kraju stoji uputa kvesturama da budu tačni, skrupulozni i energični u primjeni izvršenja naredbe.

[11] Povjerljiva naredba guvernera G. Bastianinija, od 29. lipnja 1941, kopija.

Komanda CC RR (kraljevskih karabinjera) pri Governatoratu za Dalmaciju naređuje neposrednim izvršiocima — komandama karabinjera (Zadar, Split, Kotor) izvršenje guvernerove naredbe.[12] U uvodu piše da je sve očiglednija i intenzivnija djelatnost elemenata svih rasa i političkih tendencija na štetu talijanskih vlasti. Spis završava riječima (u prijevodu):

»Samo na taj način karabinjeri će se moći učvrstiti u novim oblastima Dalmacije, pokazujući se još jednom na visini svoje misije mudre civilizatorske djelatnosti, pokazujući istovremeno granitnu snagu u osujećivanju i uklanjanju svake prepreke, pa ma tko to bio i pokušao da nas zaustavi na putu koji nam je naša ustanova uvijek kazivala i kojim danas, više nego ikada, moramo ići.«

U potpisu: Giuseppe Butti, pukovnik, komandant CC RR pri Guvernatoratu za Dalmaciju.

Talijanski okupator nije se osjećao sigurnim ni u kasarnama. Prema jednom tajnom upozorenju komandama karabinjera u Dalmaciji, na lokalitetima Velebit—P r i v l a k a (podcrtao V. U.) — Ugljan—Veli Iž—Vodice—Zlarin, postoje grupe komunista koje se međusobno sporazumijevaju svijetlećim signalima. Očekuje se da bi prije Božića mogli stići i ući u kasarne radi oduzimanja oružja i municije. Preporučuju se stroge mjere predostrožnosti. Tako na ulaznim vratima treba otvoriti prozorčić (spioncino) a vrata noću treba da otvaraju dva potpuno naoružana vojnika, jedan s puškom u ruci spreman da puca.[13]

*

Narodnooslobodilački pokret na ninskom području poprima svestranije oblike u toku 1942. god. U samom gradu Ninu terenac NOP-a ne može boraviti, s obzirom da smještaj grada omogućava okupatoru laku kontrolu. Prikazat ćemo redom koji je više tematski a manje kronološki značajnije događaje.

Rad aktivista NOP-a bio je u prvom redu usmjeren na stvaranje organizacija, kao oslonaca za uspješnije pružanje otpora okupatoru i za stvaranje materijalne baze narodnooslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda.

Protjeran iz Učiteljske škole u Šibeniku zbog svog antifašističkog stava, u Nin se u veljači 1942. god. vraća Gojko Maštrović. Povezuje se s aktivistima NOP-a i sam djeluje aktivno. Međutim, karabinjeri ga hapse, odvode u zadarski zatvor i puštaju poslije nekoliko dana, s prijetnjom o budućem ponašanju. Krajem svibnja 1942. god. upućen je iz Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda Ante Maštrović - Nino (kasnije zvan ekonom) na ilegalan politički rad na ninskoj općini. Naime, dolaskom u Učiteljsku školu u Šibeniku Ante Maštrović nastavlja svoju antifašističku djelatnost i kao član SKOJ-a zamjenjuje

[12] Naredba br. prot. 2 — I odjeljenje, od 29. linpja 1941, kopija.
[13] Naredba br. prot. 2 — I odjeljenje, od 29. lipnja 1941, kopija.

bolesna sekretara Jakšu Bučevića. Uslijed svog aktivnog rada i određenih antifašističkih akcija u školi, krajem siječnja 1942. odlazi u ilegalnost i skriva se u Šibeniku. Ilegalnom vezom odlazi početkom travnja iste godine u sjevernodalmatinski partizanski odred »Bude Borjan«. Poznavajući stanje na ninskoj općini, u dogovoru s tadašnjim sekretarom Nikolom Sekulić-Bunkom odlazi na politički ilegalni rad na području općine Nin. U Ninske Stanove stigao je 2. lipnja 1942, javio se Boži Prorokoviću koji ga je smjestio u guštari na tzv. »Širokom«. Tu je skriven živio deseak dana pod veoma teškim uvjetima (leglo komaraca i izvor malarije od čega je obolio i poboljevao u toku rata). Tada mu je Božo Prorković dao ilegalno ime Ekonom. Bila je to prva i jedina baza kroz prvu polovinu lipnja 1942. Odatle se pošlo u Ljubač kod Stojića, potom u Vrsi. Kasnije se boravilo u Podvršju, Krnezi, Radovinu itd. prema širenju i radu organizacija NOP-a. Ilegalan politički rad na području ninske općine bio je veoma težak, jer nije bilo organizacija KP ni SKOJ-a (osim već spomenutih u Ninu i Ninskim Stanovima), niti je bilo iskustva u ilegalnom radu. Do kapitulacije fašističke Italije na južnom dijelu ninske općine (Privlaka, Vir, Nin, Vrsi, Kožino, Petrčane, Diklo, Poljica) glavna ilegalna baza bila je u Ninskim Stanovima. Tu je bilo najbolje jedinstvo naroda za NOP i najbolje se čuvala konspiracija, zahvaljujući članovima ilegalnog NOO u prvom redu Boži Prorokoviću. Na drugom dijelu ninske općine tj. ražanačkom kraju glavna baza bila je u Krnezi zaseoku Ljubča i Podvršju zaseoku Ražanca. U Ljubču je obitelj Grgice Dušević i njenog nećaka Pave Dušević bio jedan od najboljih ilegalnih punktova na čitavoj ninskoj općini, radi čega je kuća i zapaljena 26. kolovoza 1943. Ante Maštrović-Ekonom tada daje upute:

— Što prije pristupiti osnivanju narodnooslobodilačkih odbora (NOO);

— Što brže primati omladince u SKOJ i simpatizere KPJ. Rezultati te aktivnosti bili su zaista dobri. U samom Ninu osnovano je u lipnju 1942. god Općinsko povjereništvo SKOJ-a od tri člana (Branko Stulić, Pave Stulić, Joso Glavan). To je rukovodstvo u kolovozu 1942. god. reorganizirano. Tada u nj ulaze još: Rafo Boži , Gojko Maštrović-Crni (sekretar) i Branko Miletić. Pošto je nekoliko članova otišlo u operativnu jedinicu, u rukovodstvo ulaze: Nikola Predovan-Zrno, Zvonko Skoblar, Pave Dušević, Krše Puhalović i Bernard Medić (sekretar Branko Stulić).

Pomoć u novcu, hrani i odjeći počela se organizirano i intenzivnije prikupljati početkom 1942. god. Novčana pomoć slana je ilegalnom vezom u Zadar, gdje je kupovano najpotrebnije — lijekovi, pisaći pribor, cigarete — pa odatle stalno vezama na teren. Dio novca slan je rukovodstvu NOP-a u gotovu. Pomoć u hrani i odjeći otpremana je ilegalnim vezama preko Zemunika za biogradsko područje i Bukovicu, a preko Rtine za Velebitsko podgorje.

U zaseoku Grbe u prvoj polovini 1942. god. nisu bili povezani s terencima NOP-a. U toku ljeta Ante Maštrović - Ekonom dao im je

upute za prikupljanje pomoći u novcu, hrani, odjeći i za prikupljanje oružja. Prikupljeno je 15 puščanih metaka i 25 metaka za revolver. Sav narod bio je uz NOP. Jedino su dvojica odraslih i dva dječaka bili učlanjeni u fašističke organizacije.

U zaseoku Ninski Stanovi, kao što rekosmo, boravi od 2. lipnja 1942. god. terenski radnik i organizator NOP-a Ante Maštrović - Ekonom. Prije toga, 27. svibnja, u partizane polazi prvi borac — Ivo Matešić pok. Šime, koji pogine već 15. lipnja 1942. god. kod Promine. U srpnju 1942. osnovana je organizacija Saveza mlade generacije (SMG). Prvi članovi SMG bili su: Joso Glavan pok. Mije, Ive Jurkin pok. Jose, Joso Jurkin pok. Martina, Boško Matešić Božin, Nikola Jurkin pok. Jose i Nikola Matković Josin.

Iz grada Nina 14. rujna 1942. god. odlazi prva grupa u partizane: Gojko Maštrović - Crni, Ante (Tonći) Bajlo, Vjeko Bajlo, Dragica Miletić i Ida Maštrović. Da ne bi pali u ruke okupatoru, jer su saznali da su prokazani, u toku noći prevezli su se brodićem koji je iz ninske luke uspio izvući Pave Stulić. Talijani su, naime, sve brodove držali pod prismotrom okupljene na jednom mjestu, gdje su ih mogli lako kontrolirati u svako doba dana. Doušnik — prokazatelj vidio je spomenute aktiviste NOP-a (osim 14-godišnje Ide Maštrović) kad su se bili sastali s Antom Maštrovićem - Ekonomom u blizini zaseoka Brdarići, između Vrsi i Poljica. Nakon bijega grupa se 20 dana skrivela na predjelu Radovin—Ljubač—oljica, tražeći pogodan trenutak i način da se probije dalje. Ante Maštrović - Ekonom odveo ih je preko Zemunika i Galovca (i omladinca Predovana iz Vrsi) na vodički teren. Muškarci su ostali u Primorskoj partizanskoj četi (komandir Drago Živković), a omladinke Dragica Miletić i Ida Maštrović vraćene su na rad u općini Nin, sa zadatkom organiziranja Antifašističkog fronta žena (AFŽ). Odlazak grupe mladih, iz relativno dobro stojećih obitelji, snažno je odjeknulo u narodu.

Sutradan po odlasku grupe u partizane, tj. 15. rujna 1942. god. Talijani su počeli hapsiti, zatvarati i internirati roditelje partizanskih boraca i rodoljube. Hapšenja su izvršili marescialo CC RR Pino Dario, koji je privremeno zamjenjivao odsutnog komandira stanice CC RR u Ninu Santamariju Membrina, općinski komesar u Ninu Bandieramonte Carmelo i karabinjeri. Uhapšeni su Srećko Maštrović pok. Ante (proglašen taocem naredbom zadarskog prefekta od 2. kolovoza 1943), Nikola Miletić pok Venture (prema dokumentu uhapšen 14. rujna), Josip Mazija pok. Josipa, Miško Bajlo pok. Šime, iz Vrsi Joso Božić pok. Šime i sin mu Rafo Božić. Dana 16. rujna uhapšeni su Anka Mazija, supruga uhapšenog Josipa, Antica Mazija, kći uhapšenog Josipa, njihova rođaka Ivka Marcelić pok. Marka. Boro Božić, sin uhapšenog Jose, uhapšen je 20. rujna. Grupa uhapšenika bila je 11 dana zatvorena u nekom podrumu u Ninu, punom smrada napukle kanalizacije i druge nečistoće. Hranu im nisu davali, nego su im donosili od kuće. Potom su odvedeni u Zadar, a odatle poslije 2 do 3

dana u koncentracioni logor na otoku Molatu. Taj je logor bio organiziran kao tranzitni logor, s vrlo slabom ishranom i oskudicom vode. Odatle je dio uhapšenika krajem godine otpremljen u koncentracione logore u Italiju. Otac i sinovi Božić iz Vrsi uhapšeni su jer su prokazani da se u njihovoj poljskoj kućici skrivao ilegalac NOP-a Ante Maštrović - Ekonom.[14]

Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora (NOO) na području ninske općine uslijedilo je u vrijeme kada se NOO-i osnivaju i na ostalom zadarskom području, relativno sa zakašnjenjem. Mjesni NOO Grbe osnovan je 11. prosinca 1942. god. u kući Šime Škibole pok. Jake. Osnovao ga je Gojko Maštrović - Crni ilegalni politički radnik. Sastav: predsjednik Joso Mustać, tajnik Joso Zorić, blagajnik Šime Škibola pok. Jose. U tom sastavu NOO je djelovao do kapitulacije fašističke Italije. Tada je na narodnom zboru izabran novi NOO, u sastavu: predsjednik Joso Zorić, tajnik Šime Šalov pok. Šime, blagajnik Ive Škibola pok. Ive, članovi Joso Mustać pok. Jose i Šime Škibola pok. Vice. Dana 10. listopada 1943. god. NOO Grbe odlučio je da kompletan ode u NOVJ i to u Zadarski partizanski odred; bio je ostao samo jedan član. Na zahtjev Općinskog NOO-a Nin svi su vraćeni iz Odreda na teren.

Kada je osnovan Općinski NOO Nin?

Prema sjećanju učesnika, Općinski NOO Nin osnovan je u prosincu 1942. god. u Poljicima, u kući Koića. A prema sačuvanom dokumentu, Općinski NOO Nin osnovan je u siječnju 1943 god.[15] To se jasno vidi iz početka izvještaja Okružnom komitetu KPH za sjev. Dalmaciju:

»Tražite od nas da vas obavijestimo o prilikama u pogledu formiranja Općinskog narodnooslobodilačkog odbora. Ja sam već jednom poslao izvještaj u pogledu toga, a mislim da vam je morao drug Vice (iz KK za Biograd). Još u mjesecu januaru poslali smo 10.000 L u ime narodne pomoći koje su *donijeli odbornici prilikom formiranja Općinskog NOO u mjesecu januaru* (podcrtao V. U.)«.

U tom prvom sastavu Općinskog NOO Nin, osnovanom u siječnju 1943. god. u Poljicima, bio je iz Nina Pave Stulić.

Na svaku aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta talijanski okupator odgovarao je oštrim mjerama represalija, sve u duhu ovlaštenja i zakonodavstva koje je stvarano na brzinu, a temeljeno na osnovima fašističkog imperija. Tako guverner Bastianini 7. lipnja 1942. god. sa ovlastima dodijeljenim kraljevskim dekretom 7. lipnja 1941. god.,[16] naređuje nemilosrdno uništavanje svih »odmetnika«, talaca i svih onih koji pomažu NOP. A proglas Ducea prvog maršala imperija, ko-

[14] Općinska komisija za ratne zločine pri Općinskom NOO-u Nin, Podaci o zločinima okupatora i njihovih pomagača i Zapisnik o preslušanju, kopija.

[15] Izvještaj Okružnom komitetu KPH za sjev. Dalmaciju, kopija.

[16] Naredba guvernera G. Bastianinija u pogledu partizana, od 7. lipnja 1941, kopija.

mandanta operativnih četa na svim frontovima, od 3. svibnja 1942. god.[17] donosi odredbe koje se odnose na kaznenu sudsku upravu, gdje tačno i pedantno precizira što dolazi pod udar zakona, te sastav i funkcioniranje specijalnog suda. Talijanske okupacione vlasti išle su tako daleko da su zabranjivale materinski hrvatsko-srpski jezik. Posebno se to odnosilo na drevni tisućgodišnji hrvatski grad Zadar, središte većeg dijela sjeverne Dalmacije. Iz izvještaja Kvesture u Zadru, od 14 lipnja 1942,[18] saznajemo da je 20 osoba uhapšeno jer su govorili hrvatskim jezikom (Ieri da agenti di questo Ufficio sono stati fermati, perchè sorpresi a parlare in croato N. 20 individui...).

A narodni otpor postajao je sve masovniji i snažniji. Ojačao se i proširio pokret NOP-a i na ninskom području. Trebalo je više terenaca. Na ninsko područje vraćeni su: Ante (Toni) Bajlo (za rad na organizaciji obavještajne službe), Gojko Maštrović - Crni (za rad na organizaciji SKOJ-a i Saveza mlade generacije), Vjeko Bajlo (za rad na kontroli i organizaciji ilegalnih partizanskih veza).

Prva diverzija na sječi tt stupova bila je u listopadu 1942, između Ninskih Stanova i Žerave (zaselak Poljica). Prepilano desetak stupova. Organizator Ante Maštrović - Ekonom. Sudjelovali stanovnici Ninskih Satnova i Kožina. Krajem studenog 1942. na istom mjestu izvršena je druga diverzija. Prepilano dvadesetak stupova. Sudjelovali su i stanovnici Poljica. Organizator također Ante Maštrović - Ekonom. Sutradan je protukomunistička banda (MVAC) poduzela veliku raciju od Poljica prema Krnezi i Ražancu.

Treća diverzija na sječi tt-stupova izvršena je na cesti Nin—Zadar, u predjelu između Kožina i Petrčana. Prema sjećanju učesnika, prepilano je oko 30 stupova. Sudjelovali su aktivisti NOP-a iz Zatona i Privlake, a iz Nina Branko i Pave Stulić, iz Ninskih Stanova Joso Glavan pok. Mije. Iz sačuvanog izvještaja Borbenih fašističkih jedinica u Ninu (Fascio di combatimento di Nona), od 1. veljače 1943,[19] saznajemo neke podatke koje nismo mogli tačno utvrditi prema sjećanju učesnika: noću 22/23, prosinca 1942. god. na telegrafskoj liniji Nin—Zadar, između Petrčana i Kožina, posječeno je 28 telegrafskih stupova (Come vi ho già comunicato verbalmente oltre che il taglio dei 28 pali telegrafici sulla linea Nona — Zara, nei pressi di Peterzane e Cosino, effetuato nella notte tra il 22 e 23 dicembre u. s. ...).

Pored već spomenutih veza, iz Ninskih Stanova odlazile su brojne ilegalne partizanske veze. Na kopnu su bili povezani s mjestima Vrsi, Poljica, Kožino, Nin, Privlaka i Biograd. Pomorskim partizanskim vezama obuhvatili su otoke Vir, Ugljan, Pag i Rab.

[17] Mussolinijev proglas od 3. svibnja 1942, kopija.
[18] Izvještaj Zadarske kvesture za dan 14. lipnja 1942, kopija.
[19] Izvještaj Borbenih fašističkih jedinica u Ninu, od 1. veljače 1943, kopija.

Hapšenja, zatvaranja i odvođenja u koncentracione logore slijedili su nakon svake aktivnosti NOP-a. Tako je idućeg dana poslije izvršene diverzije na tt-liniju, tj. 23. prosinca 1942. god. uhapšeno 13 rodoljuba iz Kožina, Petrčana, Nina i Zatona. Talijanskom okupatoru bilo je jasno da narod koji su porobili i zemlja koju su okupirali ni po čemu nisu njima odani. Zaslijepljeni planovima fašističkog imperija tražili su načine da taj narod postepeno istrijebe ili talijaniziraju, s planovima o eksploataciji zemlje. Ta problematika istrebljivanja i denacionaliziranja naroda Dalmacije za drugog svjetskog rata tek je načeta u našoj historiografiji. Navest ćemo nekoliko talijanskih dokumenata iz kojih se jasno vide neki od načina i planova. Već 2. lipnja 1941. god. dakle još prije oružanog ustanka naroda Hrvatske, jedan ambiciozan karabinjerski potpukovnik (Gualtero Sestilli)[20] predlaže Governatoratu za Dalmaciju da se jednostavnim čišćenjem, na osnovu jednostranog sporazuma s NDH ili naprosto jednim dekretom o protjerivanju, Dalmacija oslobodi od svih nepoželjnih elemenata. U te krajeve da se potom izvrši priliv radinih i odabranih Talijana. Guverner Bastianini piše ministru financija talijanske vlade u Rimu (grof Paollo Thaon de Revel)[21] s namjerom da ga zainteresira o povratku Dalmatinaca koji su iselili poslije prvog svjetskog rata. Pozivlje se na naredbe Ducea o isplati troškova povratnicima i predlaže da se osnuje fond od 20 milijuna lira. Čitajući spise Governatorata za Dalmaciju došli smo do zaključka da je ta samozvana talijanska vlada za okupiranu Dalmaciju temeljito izučavala pitanje istrebljenja i denacionalizacije hrvatskog i srpskog stanovništva Dalmacije. U tajnoj instrukciji guvernera Bastijaninija, od 17. siječnja 1943,[22] upućenoj prefektu Zadra Gasparu Barberi, prefektu Splita Paolu Zerbinu i prefektu Kotora Francu Scassellatiju, daje upute kako provoditi akciju propagande među stanovništvom, o moralnoj sistaciji glavara i popova, o akcijama fašističke partije, o akcijama policije, o partizanima (upotrijebio naziv partigiani, a ne ribelli ili drugi pogrdni naziv kako je to bilo prije). Naglašava da je zadatak vrlo delikatan i da mu treba pristupiti s mnogo lažne finoće u odnosu na narod. Jedan povjerljiv izvještaj Borbenog fascija Biograda, od 24. veljače 1943,[23] upućen lično na ruke Federalnog sekretara u Zadru, zanimljiv je na svoj način i karakterističan za čitavo područje Dalmacije. Određeno navodi da Talijani nemilosrdno muče u zatvorima i tako dolaze do lažnih priznanja. Kažnjavajući smrću i pravedne ljude. Na taj način dolazi do apsurda, prouzročena praksom političke policije, da politiku u potpunosti diri-

[20] Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora, Šibenik 1945.

[21] Pismo guvernera G. Bastianinija upućeno ministru financija talijanske vlade grofu Paollo Thaon di Revel, dokument nije potpuno sačuvan, kopija.

[22] Tajne instrukcije Governatorata za Dalmaciju, od 17. siječnja 1943, kopija.

[23] Povjerljiv izvještaj Borbenog fascija Biograd, od 24. veljače 1943, kopija.

giraju pobunjenici (partizani, opaska V. U.) (Preseguendo nell'esame della prasi seguita attualmente in fatto di polizia, si arriva all'assurdo che la politica è diretta in pieno dai ribelli). Narod je zaplašen terorom, tako da pozvani većinom bježe u partizane. Oni pak koje uspiju uhapsiti, pod mukama u benkovačkom zatvoru daju nove obavijesti, nastaju nove optužbe i novi bjegovi. Na taj se način serija ne zatvara niti će se ikada zatvoriti. Na jedan i na drugi način partizani će uvijek imati nove dobrovoljce, pa se izvjestilac čudi što su partizani zabrinuti za svoju propagandu, kad im oni (Talijani) vrše dovoljnu propagandu svojim sistemom djelovanja (Così resta dimostrato che, per un verso o per l'altro, i ribelli avranno sempre nuove reclute, ed è strano come si preoccupino di svolgere opera di propaganda, essendo sufficiente quella fatta da noi con i sistemi in uso). O MVAC (protukomunističkoj dobrovoljnoj miliciji), od naroda i samih Talijana zbog svirepih nedjela nad nedužnim narodom nazvanoj banda, izvjestilac kaže da je sastavljena od najgoreg ološa Dalmatinaca — Hrvata (Gli uomini delle bande, che sono composte della peggior feccia dei dalmato— croati...). Talijanska milicija,umor na od vršenja zlodjela, upotrebljava tu bandu u operacijama čišćenja bez slave (Brbinj) (...il masacro, declinato della Milizia, la quale comincia ad esser stanca di venire impiegata in operazioni di rastrellamento senza gloria (Berbigno).

U samom Ninu i zaseocima nije bilo jačih vojnih snaga. Početkom veljače 1943. god. u Ninu je bilo 8 karabinjera i 9 finanaca.[24] Zbog vojno-političke situacije koja je za talijanskog okupatora bila sve nepovoljniji, poduzimane su mjere opreza i jačanja borbene gotovosti, što se posebno odnosilo na manje i izolirane karabinjerske stanice, kakva je bila i u Ninu.[25] Snage su pojačane, tako da karabinjerska stanica u Ninu broji 20 karabinjera.

Ilegalni terenski radnici NOP-a razvili su početkom 1943. zamašnu političku aktivnost na području cijele općine Nin. Svu tu političku aktivnost vodila je relativno malobrojna grupa ilegalaca: Ante Maštrović - Ekonom zadužen za organizaciju KP i NOO-a, Gojko Maštrović Crni za organizaciju SKOJ-a i USAOH-a, Tonći Bajlo-Oprez za organizaciju obavještajne službe, Vjeko Bajlo za organizaciju ilegalnih veza, omladinke Dragica Miletić i Ida Maštrović za organizaciju AFŽ. Bili su to sve mladi ljudi, od 14 do 20 godina života, bez većeg političkog iskustva. A na području općine Nin bili su veoma teški uslovi za rad: ravničarski teren bez šuma i malo brdovit, blizina velikog talijanskog garnizona (Zadar), zaostalost naroda itd. Kotarski komitet KPH Biograd pružao je svu pomoć u vidu slanja pismenih direktiva i ilegalne štampe. U toku 1942. stvoreni su preduslovi koji su omogućili da i ninsko područje može primiti i druge političke radnike NOP-a —

[24] Kao pod bilješkom 10.

[25] Komanda pješadijske divizije »Zara« (158 a), 1. operativni odsjek, od 7. travnja 1943, kopija.

[26] Iz izvještaja Okružnog komiteta KPH Zadar, bez datuma, kopija.

Kotarskog komiteta KPH Beograd, Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju i kasnije Okružnog komiteta KPH Zadar. Krajem 1942. razvoju NOP-a znatno je pomogao Dane Berović, član i sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za sjevernu Dalmaciju. Ali dolazak četvorice ilegalaca — Fabe Mrše, Vice Colića i još dvojice— na traženje Ante Maštrović - Ekonom, značio je krupnu pomoč u razvoju masovnog političkog rada. Posebna pažnja posvećena je osnivanju mjesnih NOO-a i masovnog okupljanja naroda na zborove. Dana 15. siječnja 1943. god. održan je zbor u Ninskim Stanovima, uz prisustvo svih stanovnika sela. Na tom masovnom zboru naroda prvi put javno i demokratski izabran je Mjesni NOO Ninski Stanovi, u sastavu: predsjednik Marijan Pavlović, potpredsjednik Božo Proroković, članovi Tome Surić, Tome Glavan, Stojan Pavlović i Krste Mrdelja. Akciju osnivanja NOO-a i održavanja narodnih zborova pokrenuo je i sproveo Kotarski komitet KPH Biograd, kojem je u nadležnosti bilo područje općine Nin. Iz dva izvještaja terenaca,[27] upućenih na ime druga Karla (Marijan Žuvić-Karlo, sekretar Okružnog komiteta KPH za sjevernu Dalmaciju, opaska V. U.), od 11. veljače i 15. veljače 1943. god. saznajemo o političkoj situaciji, raspoloženju naroda, osnivanju NOO-a, održavanju narodnih zborova, Fondu narodne pomoći i drugim pojedinostima. Krajem veljače 1943. god. naslovljen je jedan izvještaj na Okružni komitet KPH za sjevernu Dalmaciju,[28] koji sadržava slične podatke. Boraveći na području ninske općine 15 dana, terenci su saznali da sav narod još nije upoznat sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Pojedini pristaše Mačekove politike HSS-a bezuspješno su počeli politički djelovati, upravo prije njihova dolaska. Ljudi i žene koji su prisustvovali zborovima bili su zadovoljni kada im se objasnilo što se zbiva i za što se bore jugoslavenski partizani. Terenci su razgovarali i sa seoskim glavarima i članovima Dopolavora, koji su dotad po njihovoj ocjeni bili prilično otuđeni (o čemu smo prije pisali na osnovu talijanskih izvora). Uspjeli su ih uvjeriti i pridobiti za NOP. Na području općine Nin održali su narodne zborove u 10 sela, u kojima je javno i demokratski izabran NOO. Evo tih podataka:

Selo	Zboru prisustvovalo	Mjesni NOO
Briševo	30 ljudi i žena	5 odbornika
Poljica	120 ljudi i žena	5 odbornika
Ražanac	20 ljudi i žena	5 odbornika
Ljubač	90 ljudi i žena	5 odbornika
Vrsi	115 ljudi i žena	5 odbornika
Nin — Stanovi	85 ljudi i žena	5 odbornika
Privlaka	60 ljudi i žena	5 odbornika
Zaton	120 ljudi i žena	5 odbornika
Kožino	105 ljudi i žena	5 odbornika
Diklo	30 ljudi i žena	5 odbornika

[27] Izvještaj terenaca Vice i Fabe, od 11. veljače 1943, kopija, i od 15. veljače 1943, kopija.

[28] Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 16. travnja 1943, kopija.

Sudeći prema sjećanju učesnika, ono pod Nin odnosi se na Ninske Stanove, o čemu smo već pisali, jer je Mjesni NOO Nin osnovan, prema sjećanju učesnika, u prvoj polovici 1943. god. znači poslije toga. Prvi ilegalni NOO Nin osnovan je u kući Mira Sipine. Sastav: predsjednik Jakov Milovac, tajnik Ivan Tomić, članovi Ante Ljubičić - Bile, Ivica Medić i Miro Sipina. Tom prilikom terenci su održali sastanak sa svima predsjednicima mjesnih NOO-a, radi davanja uputa za rad, organizirali su Općinski NOO Nin (o čemu smo već raspravili) i uputili ga u rad. Od naroda je u Narodnooslobodilački fond prikupljeno 34.100 tal. lira, od čega je Okružnom komitetu KPH za sjevernu Dalmaciju poslano 17.700, ostalo u Općinskom fondu 3.500, a u mjesnim fondovima ukupno 2.900 tal. lira. Na ime članarine dostavljeno je 150 tal. lira. Napravljen je popis odjeće i obuće koja se nalazi kod blagajnika mjesnih NOO-a. Popisane su žrtve fašističkog terora i krivci za to, koji su popis poslali Kotarskom komitetu KPH Biograd. Organizacija Antifašističkog fronta žena (AFŽ) tek je u formiranju, tako da odbori te organizacije postoje samo u nekim selima. Pri održavanju narodnih zborova u selima osnovana je jedinica KPH od pet članova. To je prva organizacija KP na ninskom području. Od tada, tj. od siječnja 1943. god,. članovi KPH postepeno će preuzimati zadatke NOP-a na ninskom području od organizacija SKOJ-a. Prva ćelija KP osnovana je u drugoj polovini siječnja 1943, u kući Mare Peše u Zatonu kod Nina. Do osnivanja je došlo prilikom boravka na ninskom području Vice Colića, člana Kotarskog komiteta KPH Biograd, koji je najprije u KP primio Antu Maštrovića - Ekonoma i s njim se savjetovao o prijemu ostalih. Tada su primljeni u KP: Branko Stulić, Pave Stulić, Slavko Vučković i Petar Jurlina (iz Poljica). U to su se vrijeme već spomenuti ilegalci nalazili izvan ninskog područja: Gojko Maštrović - Crni, Vjeko Bajlo, Dragica Medić i Ida Maštrović u Lici, a Tonći Bajlo-Oprez negdje izvan ninske općine. Sekretar prve ćelije KP bio je Ante Maštrović - Ekonom koji je ujedno vršio dužnost predsjednika KP za općinu Nin.

»Kada su u mjesecu januaru bili na mome terenu drug Vice iz KK KPH za Biograd i drug Fabo radi održavanja zborova, onda smo formirali jednu partijsku jedinicu od pet drugova. Drug Fabo im je rastumačio što je to Komunistička partija (naravno u glavnim crtama) i što znači biti partijac. Ta jedinica vrši sastanke jednom sedmično. Za nju znadem samo ja i još par drugova koji su sa mnom na terenu. Za onu članarinu koja vam je poslana sa sastanka Opć. NOO znadu samo dva druga partijca koji su u Opć. NOO. U sastavu Opć. NOO nalaze se 3 partijca i tri kandidata za partiju. Sada radimo na tome da u većini sela formiramo partijske ćelije tako da bismo mogli kroz stanovito vrijeme organizirati Općinski komitet partije.

Simpatizerske grupe postoje u 10 sela, a ukupno obuhvaćaju oko 40 drugova. Te grupe nadziru partijci i nas nekoliko terenskih radnika. Njihovu članarinu ćemo vam poslati za prvi, drugi i ovaj mjesec oko dvadesetoga ovoga.«

Iz tog dragocjenog izvještaja (nije potpisan ni datiran, njegov je autor Ante Meštrović - Ekonom)[29] saznajemo da na terenu općine Nin djeluju četiri terenca: jedan zadužen za obavještajnu službu i pomaže kod održavanja sastanaka; drugi kontrolira održavanje ilegalnih partizanskih veza (pet veza : 1. s otocima Ugljanom i Ižem, 2. s otocima Pagom i Rabom, 3. dvije veze s Podgorjem, 4. s biogradskim područjem; treći je zadužen za SKOJ i SMG, a autor izvještaja zadužen je za organizaciju KPH i simpatizerske grupe. Veću količinu pisaćeg pribora, matrica i drugog materijala kao i veliku tubu mastila za ciklostil poslao je po vezi na otok Iž, »jer preko ove naše biogradske veze takve stvari teško se mogu slati«.

U ožujku 1943. god. prišlo se temeljitoj organizaciji Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske (USAOH). Za to su bila zadužena dva terenca. U zaseoku Grbama organizacija USAOH-a osnovana je u travnju 1943. god. uz pomoć terenca Gojka Maštrovića - Crnog. Odbor se sastojao od sekretara (Orlić), blagajnika (Ante Zorić) i tajnika (Josip Kenki). Organizacija USAOH-a u Ninskim Stanovima osnovana je u siječnju 1943. god. U samom Ninu, pod vrlo teškim uvjetima, osnovana je organizacija USAOH-a u ožujku 1943. god. Rad na organiziranju Antifašističkog fronta žena (AFŽ) sporo je napredovao. Uporedo je provođena mobilizacija novih dobrovoljaca za jedinice POJ i NOVJ. Odaziv je bio dobar. Iz mnogih sela odlaze poveće grupe mladića. Političko raspoloženje naroda je na strani NOP. Potpisnik spisa (Ante Maštrović - Ekonom) daje do znanja da Agitprop Okružnog komiteta KPH ne šalje štampane materijale, osim što neredovito stižu izvještaji. A štampani propagandni materijal neophodno im je potreban upravo radi mobilizacije.

Vršeći tešku dužnost obavještajca, Ante zvani Tonći Bajlo - Oprez poginuo je 21. ožujka 1943. god. u Briševu, u borbi s talijanskim karabinjerima.[30]

U vrijeme talijanske okupacije Nin je sa zaseocima dao 29 boraca, od čega Ninski Stanovi 7, Grbe 3, Nin i Klanice 19 boraca. Evo imena boraca:

— Ninski Stanovi: Ive Matešić pok. Šime, Nikola Jurkin, Dragutin Meštrović, Joso Glavan, Nikola Stulić, Ive Pavlović i Ive Šibenica,

— Grba: Niko Škibola Antin, Krsto Škibola Vicin i Ante - Vid Škibola pok. Ive,

— Nin i Klanice: Ante (Tonći) Bajlo-Oprez, Vjeko Bajlo Ante Maštrović - Ekonom, Gojko Maštrović - Crni, Ida Maštrović, Dragica Miletić, Mile Pekić, Nikola Bakić, Mime Čvrljević, Slavko Stulić, Šime Vidić, Šime Stulić, Marijan Magaš, Pera Ćurko, Ive Stulić, Branko Stulić, Pave Stulić, Mara Stulić i Jelenka Stulić.

[29] Izvještaj Ekonoma (Ante Maštrovića), od 14. ožujka 1943, kopija.
[30] Izvještaj 107. legije CC NN »F. Rismondo«, od 21 ožujka 1943, kopija.

U toku narodnooslobodilačke borbe poginulo je 10 od ukupno navedenih 29 boraca, i to iz Ninskih Stanova 3, iz Grba 1, iz Nina i Klanica 6 boraca. Evo imena poginulih boraca:

— Ninski Stanovi: Ive Matešić, Dragutin Meštrović, Ive Pavlović i Niko Stulić,

— Grbe: Niko Škibola Antin,

— Nin i Klanice: Slavko Stulić Božin, Mime Čvrljević Šimin, Mile Pekić, Branko Stulić Perin, Gojko Maštrović - Crni i Ante (Tonći) Bajlo. Oprez.

Organizacija USAOH-a djelovala je u svim navedenim selima, osim u Zatonu, Viru i Briševu, a organizacija AFŽ ni u jednom od navedenih sela. Zaključak smo izveli na osnovu sačuvanog izvještaja Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 28. srpnja 1943. god.[31]

Prema navedenu sjećanju Ante Maštrovića - Ekonoma, organizacije AFŽ bile su osnovane krajem 1942. u Privlaci, Ljubču, Ninskim Stanovima, Viru, Kožinu, Briševu, Vrsima, Rtini, Podvršju i u još nekoliko sela. Uslijed čestih racija i prokazivanja doušnika, kao i odlaskom s ninskog područja u Liku Dragice Miletić i Ide Maštrović, rad tih organizacija je zamro. Povratak spomenutih omladinki ljeti 1943. organizacije su aktivirane.

I na ninskom području, kao i na svem ostalom od Talijana okupiranom području teror i represalije talijanskog okupatora vršeni su sve do posljednjeg dana postojanja fašističke države Italije. O tome postoji sačuvano mnoštvo dokumenata talijanskog podrijetla. Iz spisa od 23. kolovoza 1943. god. Općine Nin (Comune di Nona)[32] jasno se vidi da je donesena odluka o interniranju na Molat 17 osoba — roditelja i rodbine partizana. A poslije tri dana, tj. 26. kolovoza, Općina Nin službeno obavještava zadarsku prefekturu da su jedinice talijanske armije zapalile kuću suradnika partizana Duševiću.[33]

Prema sjećanju Ante Maštrovića - Ekonoma, zapaljena je kuća Dragice Dušević, Naime, karabinjeri u Ražancu saznali su od doušnika da se u toj kući kriju: Ante Maštrović - Ekonom, Nikola Predovan - Zrno i Branko Stulić. Dan ranije Ante Maštrović - Ekonom, tada član Kotarskog komiteta KPH Biograd, tu je osnovao Povjereništvo KP za općinu Nin, u sastavu: Ante Maštrović - Ekonom, Nikola Predovan - Zrno i Branko Stulić. U to vrijeme osnovano je i novo Općinsko rukovodstvo SKOJ-a Nin. Grupa karabinjera i pripadnika Antikomunističke bande (MVAC) iz Ražanca došla je nenadano i krenula prema kući Duševića. Ilegalci su iskočili na suprotnu stranu i pobjegli kroz kukuruzište. Ranjen u ruku Ante Maštrović - Ekonom zameo je trag i sakrio se u neposrednoj blizini. Poslije toga pošao je u partizansku bolnicu u Liku gdje je ostao do kapitulacije fašističke Italije.

[31] Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 28. srpnja 1943, kopija.
[32] Spis općine Nin, od 23. kolovoza 1943, kopija.
[33] Spis općine Nin, od 26. kolovoza 1943, kopija.

O vojno-političkom stanju na zadarskom području u danima kapitulacije fašističke Italije i rasula talijanskih oružanih snaga do danas je objavljeno više članaka i rasprava, kojima su autori neposredni sudionici događaja i oni koji su tom pitanju prišli koristeći sjećanja učesnika, ali svoj rad zasnivaju na arhivskoj građi.[34] Čini nam se da je iz svega toga jasno slijedeće:

— Političko rukovodstvo NOP-a u Dalmaciji i zadarskom okrugu upozorilo je i pripremilo sve organizacije NOP-a na događaje koji će uslijediti. U direktivnom dopisu Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 3. rujna 1943. god., upućenom Okružnom komitetu KPH Zadar,[35] objašnjeno je vojno-političko stanje kakvo jest i kakvo će vjerojatno uslijediti s obzirom na »Postignut odlučan preokret u ratu«. Stoga je odlučeno da je u vojničkom pogledu bitno »sačuvati živu snagu, cjelinu i udarnu moć naših jačih formacija i dati im dublji i sigurniji oslonac sa kog će biti u stanju da efikasno razvijaju svoje akcije«. Rukovodioci i organizacije na terenu trebaju ostati na svojim dužnostima. Posebno su razrađeni zadaci u situaciji dolaska njemačkih oružanih snaga:

»Poduzeti sve organizacione i tehničke mjere kako bi se način rada, održavanje veza, rasturanje materijala, funkcioniranje naših i drugih masovnih organizacija, život i kretanje naših aktivista prilagodili novim, težim uslovima koji bi nastali. U tome pravcu bit će potrebna najveća budnost, samostalnost i brzina snalaženja naših rukovodstava na terenu, koja treba da se u snalaženju i primjeni svih mjera rukovode kao osnovnim slijedećim momentima: potrebom da se na svaki način obezbijedi i stalan (kontinuiran) rad naših organizacija i njihove veze sa masama s jedne i interesom očuvanja naših kadrova s druge strane.

Razviti čim se primijete znaci dolaska Nijemaca široku političku propagandnu djelatnost u narodu, kako bi se objasnio ovaj dolazak, učvrstilo moralno političko jedinstvo naroda, borbeni elan itd. U tome pravcu bit će potrebno uložiti planski i smišljen napor kako bismo se suprotstavili ustaško-mačekovskim pokušajima koji će ići na to da se zaplaše i terorizirаju mase, i narodu jasno ukazala perspektiva razvitka događaja.«

— Pripadnici njemačkih oružanih snaga dolazili su u manjim grupama u Zadar znatno prije službene objave o kapitulaciji fašističke Italije, da bi 10. rujna 1943. preuzeli vojnu vlast u Zadru i na aerodromima s malim oružanim snagama. Talijanski general Umberto Spigo, komandant XVIII tal. armije, istoga dana potpisao je sporazum o bezuslovnoj predaji Nijemcima, a da prethodno nije pristao na sporazum s delegacijom jugoslavenskog narodnooslobodilačkog pokreta.[36]

— Dio talijanskih oružanih snaga kontaktirao je i surađivao s jedinicama POJ i NOVJ i političkim rukovodstvom NOP-a na zadarskom i ninskom području. Došlo je i do osnivanja bataljona »Goffredo

[34] Kao pod bilješkom 3.

[35] Pismo Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, od 3. rujna 1943, kopija.

[36] V. Uranija, Mornarički odred Ražanac odnosno Nin, i tamo navedeni izvori, o. c.

Mameli« koji se borio protiv Nijemaca. Ali veći dio oficirskog kadra talijanskih oružanih snaga pravio je razne kombinacije s obzirom na pitanje čiji će biti Zadar poslije rata.[37]

— Narod zadarskog područja masovno je pohrlio u jedinice POJ i NOVJ. Osnovane su nove vojne jedinice — Odred Plavi Jadran, potom Zadarski partizanski odred, XIX sjevernodalmatinska divizija NOVJ, Treći pomorsko-obalski sektor Mornarice NOVJ, a prije toga Mornarički odred Ražanac odnosno Nin koji je djelovao uglavnom na ninskom području, zatim vojno-pozadinske komande, itd.

— U tom vremenu bremenitu događajima, nisu mirovali ni razni kvislinzi. Tako šačica ustaša okupljena u Zadru oko konzulata NDH, potom u Zemuniku, sniva nebulozne planove o velikoj mobilizaciji, o hrvatskim trupama, o Velikoj župi itd. Četnički agenti pozivaju na suradnju sve Srbe u sjev. Dalmaciji sa ciljem osnivanja Sjevernodalmatinske srpske divizije, čiji bi kostur sačinjavala ozloglašena banda (o kojoj smo ranije pisali).

Razdoblje od 9. rujna 1943. do veljače 1944. na ninskom području ima slijedeća obilježja:

— Prestanak talijanske okupacije i okupatorske vlasti uopće;

— Narodnooslobodilački odbori (Općinski NOO Nin i mjesni NOO-i) vrše sve funkcije prave narodne vlasti de jure i de facto;

— Vojno-pozadinske vlasti (Komanda mjesta Nin i Komanda zadarskog područja) spona su između jedinica POJ i NOVJ i NOO-a;

— Na ninskom području osnivaju se, borave i djeluju jedinice POJ i NOVJ (Plavi Jadran, Mornarički odred Ražanac odnosno Nin, Zadarski partizanski odred);

— Narod je sav uz NOP. U očekivanju kraja rata bude se politikanti s malo uspjeha.

Prvu vijest o kapitulaciji fašističke Italije saznao je član Mjesnog NOO Nin Ivan Tomić koji je na pošti prisluškivao telefonski razgovor sa Zemunikom. Obavijestio je Pavu Stulića koji se trenutno nalazio u Privlaci. Ovaj je došao u Zaton i uspostavio vezu s ostalim članovima NOO-a. Budući da u blizini nije bilo partizanskih vojnih snaga, nisu mogli poduzeti akciju razoružavanja. Ni talijanski vojnici nisu u prvi mah znali što da rade. Nekoliko talijanskih avijatičara s komesarom općine krenuli su kamionom u Zadar, da bi se vratili po karabinjere. Kamion se nije vratio pa su karabinjeri ostali u Ninu. Kamionom (partizanskim) stigao je iz Ražanca Šime Baričević, komesar Odreda »Plavi Jadran«, vodnik Nikola Marinković i 6 boraca. S njima su došil i razoružani karabinjeri iz Ražanca. Tada su razoružali karabinjere u Ninu. Narod Nina, Klanica, Ninskih Stanova i Grba, kao i čitavog ninskog područja, oduševljeno je dočekao pad fašističke Italije i oslobođenje od fašističke Italije i oslobođenje od talijanske okupacije. U jedinice POJ i NOVJ stupaju novi dobrovoljci: iz Nina i Klanica 12, iz Grba 11 (čitav Mjesni NOO i omladinsko rukovodstvo), iz Ninskih Stanova oko 20 boraca. Na sam dan pada fašističke Italije poginuo

je ilegalac Branko Stulić. Pretpostavlja se da se sam ubio videći da je opkoljen i da nema izgleda da se probije. Sutradan je uz počasti bio sahranjen. Istovremeno su poginula još tri ilegalca: Pave Dušević, Krše Puhalovića i Šime Žagar. Pogibija čevortice aktivnih i borbenih ilegalaca bio je težak udarac za NOP na ninskom području.

Osnivanje vojno-pozadinskih komandi bilo je od velika značaja u nastojanjima za potpunu mobilizaciju svih potencijala (ljudstva i tehnike) u borbi za konačno oslobođenje zemlje od okupatora i kvislinga i raznih domaćih političkih špekulanata. U Vrani je osnovana Komanda područja Zadar, s nadležnošću za čitav zadarski okrug, potom s nadležnošću samo za kotare Benkovac i Biograd, sa komandama mjesta: Benkovac, Obrovac, Biograd, Nin i Ražanac. U drguoj polovini listopada 1943. osnovana je Komanda područja sjevernodalmatinskog otočja, sa komandama mjesta: Kukljica, (otoci Vrgada, Pašman, Ugljan), Božava (otoci Žverinac, Rivanj, Sestrunj, Rava, Iž, Dugi otok), Silba—Ist (otoci Silba, Premuda, Ist, Olib, Molat, Skrda). Komanda mjesta Nin osnovana je sredinom rujna 1943, u sastavu: komandant Ivan Tomić, zamjenik kdta Vaso Marjanović, komesar Ante Predovan iz Vrsi (postavljen nešto kasnije). Od kraja 1943. komesar je Ivan Paša. Pri Komandi mjesta Nin bila je i Postaja partizanske straže (P P S), u sastavu: komandir Božo Magić, administrativac Zvonko Tartaro i obavještajac Joso Predovan-Zec. Ta je komanda, pored ostalog, obavljala slijedeće zadatke: otpremanje novih boraca u Zadarski partizanski odred u Ražanac, otpremanje prikupljene hrane i odjeće (to su prikupljali NOO-i) na određena mjesta, vršenje obavještajne službe vojne naravi, izdavanje propusnica za kretanje stanovnika, održavanje narodnih zborova po selima. Komandant je učestvovao u pregovorima s talijanskim oficirima u Zadru. U dopisu od 4. siječnja 1944.[38] mole NOO-e da se prikuplja hrana, posebno svinjetina, jer je vrijeme kada toga ima kod naroda. U dopisu od 16. siječnja 1944.[39] mole NOO Nin da preuzme ključeve sudske zgrade »jer se unutra nalazi čitavo pokućstvo i arhiva bivšeg suda», a oni — NOO —jedini je ovlašten držati te ključeve. NOO Nin u svom izvještaju Komandi mjesta, od 10. siječnja 1944,[40] tačno obavještava o sakupljenoj i utrošenoj hrani, »za NOV koja se nalazila na položajima prigodom Božićnih praznika«:

Dana 24. XII 1943.
VEČERA: 10 kg riže, 1 kg soli, 8 kg kruha, 0,5 l ulja, 85 l vina
Dana 25. XII 1943.
RUČAK: 6 kg riže, 1 kg soli, 15 kg kruha, 25 kg mesa, 65 l vina
VEČERA: 8 kg riže, 15 kg mesa, 1 kg soli, 10 kg kruha, 45 l vina
Dana 26. XII 1943.

[37] V. Uranija, Organizacija Mornarice NOVJ u sjev. Dalmaciji, i tamo navedeni izvori, o. c.
[38] Komanda mjesta Nin, spis od 4. siječnja 1944.
[39] Komanda mjesta Nin, spis od 16. siječnja 1944.
[40] NOO Nin, spis od 10. siječnja 1944.

RUČAK: 6 kg riže, 15 kg mesa, 40 l vina, 15 kg kruha, 1 kg soli
Dana 1. I 1944.
RUČAK za 10 talijanskih vojnika: 2,5 kg riže, 0,5 l ulja
Dana 6. I 1944.
RUČAK za 7 talijanskih finanaca: 2 kg riže, 0,25 l ulja, 2 kg kruha
Dana 7. I 1944.
VEČERA (napomena »isto« valjda se odnosi na tal. finance): 2 kg riže, 0,25 l ulja, 1,50 kg kruha
Dana 8. I 1944.
RUČAK: 26 kg mesa, 20 kg brašna, 1 kg soli
VEČERA: 5,50 kg riže, 29,50 kg mesa, 11 kg brašna
Dana 9. I 1944.
RUČAK: 10 kg graška, 27 kg mesa, 1 kg soli, 40 kg brašna
VEČERA: 10 kg kukuruznog brašna, 35 l vina
U napomeni stoji da je u mjestu Ninu sakupljeno: 21 kg riže, 2 l ulja, 15 kg suha mesa, 55 kg svježa mesa, 51 kg kruha i 270 l vina, da je nahranjeno 12 terenaca. Tako je utrošeno sve sakupljeno pa NOO nema zalihe.

Iz dopisa Komande mjesta Nin, od 4. siječnja 1944, upućenom općinskim NOO-ima Nin i Novigrad, i Partizanskoj postaji vidimo da su provođene stroge mjere kontroliranja prolaznika i boraca koji su dolazili kući na dopust ili bolovanje, s pozivom na naređenje Štaba Zadarskog partizanskog odreda, od 30. prosinca 1943. Općinski NOO Nin uredno je o tome obavijestio Mjesni NOO Nin i Partizansku postaju dana 6. siječnja 1944.[41] Iz obavijesti br. 34/44 od 23. siječnja 1944.[42] vidimo da je Mjesni NOO Nin preko Lovrićeva mlina dostavio Komandi mjesta Nin: jedne hlače, jednu košulju, jedno šatorsko krilo, četiri kape, tri ranca, 50 kuverata, jedan kilogram čavala za cokule, 8 pari cipela i 5 bombi. Dopisom od 18. siječnja 1944.[43] Mjesni NOO Nin moli Komandu mjesta Nin kako da postupi sa ljudima iz Preka (na otoku Ugljanu) koji dolaze na ninsko područje radi obrađivanja svojih polja.

Krajem rujna ili početkom listopada 1943, prema sjećanju Ante Maštrovića - Ekonoma, održana je u Ninu općinska konferencija SKOJ-a, uz prisustvo oko 20 delegata s područja ninske općine. Konferenciji su prisustvovali i pomogli joj u radu: Zvonko Radoš ,sekretar Kotarskog komiteta KPH Biograd, Gojko Maštrović - Crni, član Kotarskog komiteta KPH Biograd i Ante Maštrović - Ekonom, član Kotarskog komiteta KPH Biograd. Na konferenciji je razmatrano političko stanje na području ninske općine, aktivnost organizacija SKOJ-a i razrađena su uputstva za daljnji rad.

Područje Dalmacije, pa tako zadarskog područja i Nina, zahvatio je manje ili više novi val propagande koju je preko svojih agenata i emisara pokušala provesti NDH uz pomoć njemačkih oružanih snaga. Iz sačuvanih dokumenata koji su nam bili pristupačni zaključujemo da se ta propaganda temeljila na: iskorištavanju mržnje stanovništva

[41] Komanda mjesta Nin, spis od 4. siječnja 1944, i Općinski NOO Nin, spis od 6. siječnja 1944.
[42] NOO Nin, spis od 23. siječnja 1944.
[43] NOO Nin, spis od 18. siječnja 1944.

Dalmacije prema Talijanima tj. talijanskom okupatoru, na junaštvu Dalmatinaca u borbi za obranu svojih ognjišta, i na činjenici da iza sve te propagande stoji Njemačka. Zanimljiv je ustaški proglas Dalmatincima, koji se temelji upravo na naprijed iznesenom. Iz pisma komandanta jedinica »Trup« (specijalne njemačke jedinice koje su se odjevene u savezničke uniforme infiltrirale na oslobođeni teritorij) Pina Konrada, od 17. lipnja 1944, upućenog komandantu Mjesta Kukljica,[44] vidimo da su i Nijemci pokušali pridobiti naš narod za sebe, a odvratiti ga od saveznika, posebno Engleske i Amerike. Piše doslovno:

»Njemački vojnici nisu u ovoj zemlji kao okupatori, već samo da se bore za Evropu protiv Engleske i Amerike. To su kapitalističke zemlje koje se tome vesele što se mi međusobno borimo. To su najbogatiji narodi svijeta i njihovo prividno prijateljstvo prema narodu Dalmacije nije ništa drugo do hladno učinjen račun.« Pismo završava sa: »Smrt kapitalizmu — Mir narodu!«

U opširnu izvještaju ustaškog nadstojnika, od 11. siječnja 1944, upućenom Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, Pododsjek B—II/IV, Ministarstva unutrašnjih poslova NDH,[45] zapisana je nemila istina za vođe kvislinške tvorevine. Boraveći u Zadru dva mjeseca sa zadatkom osnivanja »prosvjetničkog voda« i preuzimanja »krugovalne postaje«, nadstojnik konstatira slijedeće:

»U Zadar sam stigao avionom s pet pripadnika prosvjetničkog voda dne 26. XI 1943. Odmah po dolazku primietio sam, da je stanje u Zadru drugačije, nego sam bio obavješten. Krugovalnu postaju niesam mogao preuzeti, jer je to uzkratilo njemačko zapovjedničtvo u Zadru s motivacijom, da će se ista predati tek onda, kad dodje u Zadar hrvatska vojska. Rad s prosvjetničkim vodom takodjer niesam mogao započeti, jer hrvatske vojske na čitavom području ovog voda uobće nije bilo.«

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju 22. rujna 1943. skreće pažnju Okružnom komitetu KPH[46] Zadar na slijedeće:

1. Glavni neprijatelj jest njemački okupator, stoga treba mobilizirati sve slojeve naroda u Borbu;

2. Više pažnje posvetiti borbi protiv četnika;

3. Široko popularizirati posljednje uspjehe NOVJ u Dalmaciji;

4.. Pojačati rad oko pristaša HSS-a za njihovo pristupanje NOP-u;

5. Sve partijske organizacije i svaki član KP treba biti spreman da odigra rukovodeću ulogu u narodnom ustanku. Radi toga učvrstiti rukovodstva i mobilizirati članstvo da rukovode događajima;

[44] ZAVNOH, Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača ad broj 99/44, od 30. siječnja 1945, kopija.

[45] Posebno izvješće br. 16 Pododsjeka B-II/IV Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutrašnjih poslova NDH, od 11. siječnja 1944, kopija.

[46] Dopis Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, od 22. rujna 1943, kopija.

6. Osnovni je zadatak rad na daljnjem razbuktavanju narodnog ustanka, mobilizaciji novih boraca za NOVJ, učvršćivanje novo formiranih vojnih jedinica, učvršćivanje NOO-a i JNOF-a (Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta).

O vojno-političkoj situaciji u danima po kapitulaciji fašističke Italije sačuvano je više dokumenata. Pored onog što smo rekli do sada, navest ćemo zapažanja i podatke iz tri dokumenta.[47] Jedan od članova izvještava svoj komitet — Kotarski komitet KPH Biograd, o stanju na ninskom području. Govori o djelovanju jedinice Plavi Jadran i o mobilizaciji novih boraca, o pregovorima s Talijanima, te o uspostavljanju mjesnih straža u svim selima. Smatra da je potrebna pomoć Okružnog komiteta KPH Zadar, jer na ninskom području nema dovoljno »sposobnih drugova« koji bi u odlučnim trenucima mogli rukovoditi. Do tada u općini Nin bila su svega 4 člana KP. Prilikom pretrage 8. rujna 1943. koju je provela banda stradali su: Pave Dušević iz Ljubča čl. KP (ilegalno ime Ris), Branko Stulić iz Nina čl. KP (ilegalno ime Mladić), Krše Puhalović iz Kožina (ilegalno ime Misec) i Šime Žagar iz Ražanca (bio u partizanima i zatražen za Kotarski NOO). Izvjestilac kaže da je narod dobro raspoložen i da sve više pristupa na stranu NOP-a. Stoga je potrebno održavati narodne zborove i pružiti pomoć narodnooslobodilačkim odborima. Uredovni izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 2. listopada 1943, upućen Okružnom komitetu KPH Zadar, pruža nam obilje podataka i za stanje organizacija na području općine Nin. U ocjeni političkog stanja konstatirano je da narod pokazuje svoju privrženost NOB-i. U nekim mjestima, pa i u Ninu, pokušali su unijeti zabunu proustaški orijentirani ljudi. Na području čitave općine postoji samo jedna jedinica KP od 6 članova (dva stara i 4 nova od kojih jedna žena), kandidata za članove KP ima 5, a simpatizera KP veći neutvrđeni broj. Općinsko rukovodstvo SKOJ-a Nin (od dva člana, jer su dva člana nedavno poginula — Branko Stulić - Mladić i Pave Dušević - Ris) rukovodi skojevskom organizacijom koja postoji u 6 sela: Diklo 2, Petrčane 3, Kožino 3, Poljica 1, Vrsi 2, Ljubač 1 član. Dobro djeluju NOO-i, i to Općinski NOO Nin i u svim selima osim u dva. Općinski odbor AFŽ Nin ima tri člana, dok mjesni odbori AFŽ djeluju u mjestima: Nin, Privlaka, Zaton, Petrčane, Ninski Stanovi, Briševo, Ljubač, Podvršće, Rtina, Ražanac i Radovin. Rezultati mobilizacije novih boraca veoma su dobri. S područja ninske općine pošlo je u jedinice POJ i NOVJ oko 450 novih boraca. Svoju ocjenu o stanju na ninskom području dao je obavještajac, koji dan prije osnivanja Zadarskog partizanskog odreda.[48] Kritički se osvrće na mobilizaciju koju je proveo Štab Plavog Jadrana u suglasnosti s organizacijom KP. Naime, pozvana su sva godišta od 18 do 40 godina života, a da pri tome

[47] Izvještaj terenca NOP-a od 17. listopada 1943., kopija; izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 2. listopada 1943, kopija; izvještaj terenca NOP-a (Rudi), bez datuma, kopija.

[48] o. c. prvi izvor.

Grupa Skojevaca u Ninu

nisu uzeli u obzir potrebe rada na terenu; mobilizirali su sve NOO-e i rukovodstva raznih organizacija. Iz mjesta Visočana je župnik sa 40 seljaka otišao u Zadar. Iskrsle su brojne poteškoće, jer mobilizirani borci hoće da se bore na svom području, ali se upornim objašnjavanjem jedan dio uspjelo prebaciti u Podgorje. Osvrće se također na pitanje odnosa talijanskog bataljona i »Plavog Jadrana«. Kapetan Martinelli čini mu se loš čovjek. Spominje grupu od 6 brodova (jedan naoružan s tri mitraljeza a na ostalima naoružana posada) koja služi za prevoženje ljudstva i materijala. S komandantom (Tomo Šalov, opaska V. U.) razgovarao je o povezivanju te flotile (Mornarički odred Ražanac odnosno Nin, opaska V. U.) sa Obalskom komandom (Obalska komanda Kninskog sektora, opaska V. U.). Iznosi podatke i o neprijateljskoj špijunaži. Mjesečni izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 24. listopada 1943,[49] donosi nove podatke i za ninsko područje. U ocjeni političke i vojne situacije piše doslovno:

»Pobjede Crvene armije i naše Narodnooslobodilačke vojske narod oduševljava i pokreće u borbu. Naročito je važno istaći da je iz općine Nin, koja je politički dosta slabo stala, stupilo u našu vojsku oko tisuću ljudi. Polovina od toga stupila je dobrovoljno, a polovina je mobilizirana pozivima.«

Politička propaganda neprijatelja — ustaška i četnička — provodi se i u Ninu. Banda je politički potpuno uništena, tako da se pripadnici (veći dio) tih ozloglašenih jedinica nalaze kod kuće.

Jedinica KP ima 5 članova, i to tri iz Nina, jedan iz Ljubča i jedan iz Vira. Radi se na organizaciji dviju partijskih jedinica KP primanjem novih članova. Općinsko povjereništvo SKOJ-a i dalje ima samo dva člana, a skojevska organizacija na području općine broji 24 člana (nema žena). Narodnooslobodilački odbori postoje u svim mjestima osim u Diklu. Organizacija AFŽ djeluje u svim mjestima, osim u Poličniku, Murvici, Visočanima i Dračevcu. Žene su u zadnje vrijeme sakupile mnogo hrane i odjeće za borce. Organizacija USAOH-a je prilikom mobilizacije dezorganizirana. U toku je organiziranje obavještajne službe.

Obavještajna služba u sklopu narodnooslobodilačke borbe na zadarskom području obavila je veoma značajnu ulogu. To je područje spadalo u obavještajni okrug koji se dijelio na četiri kotara: Rab, Preko, Biograd i Benkovac. Kotar Biograd bio je podijeljen na tri općine: Biograd, Zemunik i Nin. Čini nam se da izvještaji obavještajne službe pružaju mogućnost sagledavanja zbivanja na ninskom području i s jednog drugog gledišta — onog koje nije vidljivo na prvi pogled. Izabrali smo pet izvještaja ROC-a (Rajonskog obavještajnog centra) za okrug Zadar, za vrijeme od 15. listopada do 24. prosinca 1943.[50] Dana

[49] Mjesečni izvještaj Kotarskog komiteta KPH Biograd, od 24. listopada 1943, kopija.

20. listopada pokušano je organizirati povjereništvo, ali bez uspjeha. Trenutno su za zamjenika povjerenika odredili Milu Belića koji treba da upadne u Zadar preko Dikla uz pomoć nekog Talijana antifašista. Pod datumom 19. listopada opisan je napad Nijemaca na položaje talijanskog bataljona kod Kožina. Dana 15. listopada pop iz Visočana pobjegao u Zadar s 40 ljudi. A pod datumom 23. listopada zabilježena je na ninskom području ustaška propagandna aktivnost. U izvještaju od 27. listopada konstatira se na području općine Nin »nevjerojatno trošenje municije i bombi«. To se radi prilikom svetkovina. Za političko stanje iznose se tri karakteristike: 1. Prisilna mobilizacija koju je proveo Štab »Plavog Jadrana« (neraspoloženje naroda, nedisciplinirano jedinica, nedostatak komandnog kadra), rad katoličkog bloka (pretpostavka da postoji čitava organizacija predvođena klerom), položaj i rad talijanske jedinice (avijatički kapetan Martinelli bori se za Badoglia a za prijeratni teritorij Italije; za Zadar tvrdi da je talijanski i da će pripasti onome tko ga bude držao u trenutku završetka rata). U izvještaju od 24. studenog, koji je u potpunosti posvećen političkom stanju na području općine Nin, dominiraju ista tri pitanja, dopunjena s nešto novijih podataka. Potkraj godine, 24. prosinca, i dalje se zapaža ustaško-klerikalno djelovanje na općini Nin, nedovoljno djelovanje organizacija NOP-a među narodom i oko 300 dezertera kao rezultat prisilne mobilizacije u NOVJ.

Rodoljubivo svećenstvo biogradskog i pašmanskog dekanata sastalo se 11. studenog 1943. u Filipjakovu (Ljetnikovcu),[51] izabralo inicijativni odbor, proučilo Rezoluciju ZAVNOH-a i za 30. studenog 1943. u 10 sati sazvalo konferenciju u Filipjakovu na koju je pozvalo pismenim pozivom pojedinačno svakog svećenika biogradskog, pašmanskog, ražanačkog, ninskog i zemuničkog dekanata, da bi odredili svoj stav prema narodnoslobodilačkoj borbi kao hrvatsko narodno rimokatoličko svećenstvo. Konferencija je održana u zakazano vrijeme i izdan je proglas,[52] u kojem pored ostalog stoji: »U svom rodoljubivom radu, stali smo, stojimo i stat ćemo uz rame sa svojim narodom u njegovoj i našoj vjekovnoj borbi za postignuće uzvišenog i pravednog čovječanskog cilja: prava i istinska demokratska sloboda i ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda u slobodnoj Hrvatskoj ..... (nečitko, opaska V. U.) slavenskim zemljama za koji se samoprijegorno ..... naša Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi.« U Ninu je 29. prosinca 1943. datiran proglas »Narodu Ravnih kotara« koji sadržava zaključak sa

[50] Izvještaj o radu na terenu od 15—24. oktobra, kopija; izvještaj br. 3 ROC-a za okrug Zadar, kopija; izvještaj ROC-a za okrug Zadar broj prot. 109, kopija; izvještaj obavještajca Stanka od 24. studenog 1943, kopija; izvještaj ROC-a za okrug Zadar broj prot. 286, kopija.

[51] Kopija poziva jednom svećeniku, od 12. studenog 1943.

[52] Proglas hrvatskog rimokatoličkog svećenstva dekanata biogradskog, pašmanskog, zemuničkog, ninskog i ražanačkog, od 30. studenog 1943, kopija.

sedam tačaka.[53] Oduševljeno je pozdravljen ulazak Hrvatske u sklop federativne zajednice Jugoslavije, pozivlju stanovništvo da pristupi NOB-i i sve sposobne da se oružjem bore za što skorije oslobođenje svog naroda i svoje domovine. Na kraju »Smrt fašizmu — Sloboda narodu!«. Potpisalo 13 svećenika s punim imenom, prezimenom i mjestom župe te 9 učitelja također s punim imenom, prezimenom i mjestom boravka. Pošto su kasnije to područje bile zaposjele njemačke oružane snage, od dijela potpisnika iznuđena je javna izjava u duhu njemačko-ustaške propagande. Inicijator i organizator skupa i proglasa bio je učitelj Mladen Koritnik, član Kotarskog komiteta KPH Biograd i Kotarskog NOO-a Biograd.

Mjesni narodnooslobodilački odbori (Nin, Grbe, Ninski Stanovi) i Općinski NOO Nin preuzeli su u vrijeme privremeno oslobođena područja svu vlast. Glavni zadaci proizlaze u vezi sa snabdijevanjem jedinica POJ i NOVJ tj. stvaranja i osiguravanja materijalne baze narodnooslobodilačke borbe, mobilizaciju ljudskog potencijala, održavanju veza, borbe protiv petokolonaša i domaćih politikanata. Dana 24. siječnja 1944. Štab II bataljona XIX divizije moli Mjesni NOO Nin da im nabavi veću količinu čavala za potkivanje konja »jer su nam mitraljeski konji sasvim bosi i nesposobni za daljnje pokrete«.[54] Iz jedne ceduljice vidimo da su Nikola Sipina, Marcela Sipina, Danica Pekić i Ljuba Medić dali 20 tanjura i jedan kazan. Zabilješke na još 10 ceduljica (reversa) pružaju nam dragocjene podatke (iako je to samo dio onoga što je narod u to vrijme dao): 40 kg brašna na Prvu četu II bataljona, 60 talijanskih lira za ishranu 4 vojnika terenca, jedne hlače, 60 kg orza, 34 kg brašna, jedan ranac, 7 pari cipela, 7 pari starih cipela, 58 kg brašna izdao Lovrićev mlin u zamjenu za 29 kg brašna, za Prvu četu II bataljona Zadarskog partizanskog odreda, 54 kg brašna, kao gore, za 27 kg mesa.

Štabu Zadarskog partizanskog odreda dostavljeno: 13 ćebadi, 1 hlače, 1 bluza, 4 šatorska krila, 3 ručne bombe, gasmaska s torbicom, čuturica, remnik, 100 metaka, 3 puške, 2 zavoja.

Vojna bolnica Zadarskog partizanskog odreda u Starigradu snabdjevena je instrumentarijem Zdravstvenog doma u Ninu, što se vidi iz uredno sastavljena zapisnika i reversa.[55] Iz popisa imena saznajemo da je 67 Ninjana dalo 23. i 24. siječnja 1944. mesa, vina i rakije.[56]

NOO-i su sprečavali krijumčarenje (šverc), provodili rekviziciju, kontrolirali kretanje, određivali licitaciju, određivali sječu šume, rješavali sporove među seljacima, sudjelovali kod sklapanja brakova, regu-

[53] Narodu Ravnih kotara, zaključak svećenika i učitelja, Nin 29. prosinca 1943, original.

[54] Štab II bat. XIX divizije NOVJ, od 24. siječnja 1944, kopija.

[55] Zapisnik satsavljen u Ninu 19. siječnja 1944, orginal; Revers Vojne bolnice Zadarskog partizanskog odreda, original.

[56] Prezimena i imena Ninjana, koji su dali pomoć dana 23. i 24. siječnja 1944, original.

lirali pitanje lova i ribolova, određivali ušur kod meljave krušarica itd. To su radili javno, provodeći odluke administrativnim putem (spisi, rješenja, odobrenja, naredbe). Na oglasnoj tabli u mjestima javno su oglašavali svoje odluke, pozive, obavijesti.

*

Njemačke oružane snage dva puta su upale u Nin, da bi se odmah povukle. Vjerojatno ih je zanimalo pitanje zaposjedanja toga područja, u sklopu organiziranja obrambenih punktova u slučaju očekivane savezničke invazije. Tamo su još Talijani planirali izgradnju aerodroma, a naslućujemo da su i naša vojno-politička rukovodstva računala s jednim aerodromom, do čega nikad nije došlo. Prilikom drugog upada zapalili su kuću Zorke i Srećka Maštrovića, koja je većim dijelom izgorjela, narod je po odlasku vojnika ugasio požar. Početkom veljače 1944. Nijemci u Ninu osnivaju svoj garnizon opkoljen bodljikavom žicom. Strogo kontroliraju izlazak i ulazak u grad tako da ilegalci u Nin nisu mogli ulaziti. Rukovodioci NOP-a boravili su u Grbama, gdje nije bilo njemačke posade. Ali u Ninu aktivno djeluje skojevska organizacija, u sastavu: sekretar Ante Ljubičić-Bile, članovi Miro Ćurko, Duško Relja, Slava Milovac, Jelenka Stulić, Šimica Ljubičić i Marija Stulić-Maruška. Razvijaju široku aktivnost među omladinom. Osnivaju organizaciju USAOH-a. U ožujku 1944. bacaju letke. Članovi SKOJ-a noću po Ninu i na mlinu kod Jaruge ispisuju antifašističke parole. Nijemci i ustaše hapse 4 omladinska aktivista (Duško Relja, Miro Ćurko, Mirjana Vigato, Milka Relja) i jednog člana Mjesnog NOO Nin (Krsto Ljubičić-Krle). Njihovo držanje bilo je veoma dobro i lukavo. Poslije 15 dana puštaju ih na slobodu pod uvjetom da rade svoje kućne poslove. U svibnju 1944. ustaše objavljuju dugo pripremanu mobilizaciju, ali bez uspjeha. Skojevci organiziraju bijeg grupe od 15 omladinaca u dva čamca kraj otoka Vira na otok Molat. Oni uspijevaju da oko 40 omladinaca ode u jedinice POJ i NOVJ preko otoka Molata. Omladinski aktivisti postavili su nagazne mine u dvorištu kod mlina na Jaruzi, gdje su Nijemci napajali konje. Ranjen jedan njemački vojnik, konj i oštećena kola. Mine su bili postavili na livadu gdje su Nijemci pasli konje, ali su ih njemački vojnici aparatima pronašli. Svoje sastanke članovi SKOJ-a i USAOH-a održavali su u jednoj staroj polusrušenoj kući kraj Nina (Sipinov Stan), u Grbama u Potoku i Duhanskoj stanici. Nitko nije pristupio u ustašku vojsku (osim dvojice, jednog ustaškog emigranta i jednog doušnika). Nitko nije surađivao s četnicima kojih nikada nije bilo u Ninu. Rad grupe skojevaca na čelu s Ljubičićem, Ćurkom i Reljom stvorio je veoma borbenu atmosferu. Iz Ninskih Stanova po kapitulaciji fašističke Italije sve sposobno je stupilo u redove POJ i NOVJ. Iz Grba je u redove POJ i NOVJ stupilo u tom vremenu 17 boraca.

U travnju 1944. pobjeglo je iz ninskog garnizona 6 njemačkih vojnika poljske narodnosti i posredstvom ilegalnih veza sprovedeno na Dugi otok. Posredstvom aktivista iz Grba 21 njemački vojnik prešao je na stranu NOP-a tj. predao se organima NOP-a.. Ninske Stanove Nijemci su držali garnizonom od oko 60 vojnika. U tim uvjetima kada su njemačke oružane snage zaposjele ninsko područje, rad je ponovo otežan. Brojne ilegalne partizanske veze, stečenim iskustvom pod talijanskom okupacijom, povezuju to područje s punktovima NOP-a na zadarskom području i komandama vojnih jedinica. Glavne veze idu u raznim pravcima: iz Ninskih Stanova u pravcu otoka i Podgorja, iz Grba isto tako, iz Nina je glavna veza išla preko Vrsi, gdje je dolazila veza morem s Molata i Vira, na kojim se područjima nalazio punkt Općinskog komiteta KPH Nin.

U novim uvjetima zadaci NOO-a znatno su drugačiji. Nastavljeno je i dalje sakupljanje materijalne pomoći. Vojno-političko stanje nametnulo je i nov način rada. Po direktivi NOO-i prelaze u ilegalnost. Osnivaju se novi ilegalni NOO-i u Ninu, Grbama i Ninskim Stanovima. Mjesni ilegalni NOO Nin sačinjavaju: Ive Medić, Krešo Tartaro, Maruška Stulić, Slava Milovac i Krste Ljubičić - Krle. Mjesni ilegalni NOO Grbe vodi predsjednik Šime Šalov Šimin. Mjesni ilegalni NOO Ninski Stanovi u istom je sastavu kao i ranije.

Uvjeti za rad ilegalaca i aktivista NOP-a bili su za vrijeme njemačko-ustaške okupacije znatno teže nego li za vrijeme talijanske okupacije. U Ninu se nalazila veća grupa njemačkih vojnika i ustaša, a na području ninske općine bile su njemačko-ustaške vojne posade u 14 sela od ukupno 18 sela.

Nin, Klanice, Grbe i Ninski Stanovi oslobođeni su 31. listopada 1944. Vojni uspjesi jedinica XIX sjevernodalmatinske divizije NOVJ na kopnu i Trećeg pomorskog obalnog sektora Mornarice NOVJ na moru prisilili su njemačko-ustaške posade da pobjegnu prema Šibeniku i Rijeci, tako su odsječeni od glavnine svojih snaga nastojali spasiti živu glavu. Zadar i Nin napustili su 30. listopada 1944, dijelovi bataljona obalskih boraca »Brandeburg« i 771. pionirskog bataljona i dijelovi obalske artiljerije koje su jedinice prevezene brodovima prema Rijeci. Noću 30/31. listopada 1944. 891. puk njemačke 264. divizije (borbena grupa »Štreker«) prebačena je brodovima iz Zadra prema Šibeniku.[57] U dnevnom izvještaju Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH piše da su Zadar i ostala mjesta ispražnjeni »po zapoviedi višeg podhvatnog zapovjedničtva«, pa je u Kraljevicu 31. listopada 1944. stigla »brodopratnja s oko 600 ustaša, 40 oružnika i 40 ranjenih ustaša s 50 članova ustaških obitelji evakuiranih iz Zadra i okolice«.[58]

[57] Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, tom V knjiga 35, dokument br. 81 (bilješka), i tom VIII knjiga 3, dokument br. 111.

[58] O. c. tom V knjiga 35, dokument 113.

Dana 1. studenog 1944. u Nin su pod zastavom došli članovi Općinskog komiteta KPH Nin (sekretar Pave Stulić, članovi Ivan Predovan-Šljujo, Rafo Božić, Lešo Glavan). Poslije podne je održan narodni zbor. Poslije zbora nekoliko omladinaca javilo se dobrovoljno u NOVJ.

Općina Nin bila je do početka rujna 1944. u sastavu kotara Biograd. Dana 3. rujna 1944. osnovan je Inicijativni kotarski NOO Zadar, tj. formiran je kotar Zadar, u čijem je sastavu bilo područje općine Nin i općine Zadar. U listopadu iste godine po odluci Okružnog NOO Zadar taj je kotar rasformiran, pa je općina Nin ponovo pripala kotaru Biograd, da bi početkom 1945. bio ponovo formiran kotar Zadar.

Poslije oslobođenja ninsko područje aktivno se uključuje u obnovu života. Prava i jedina vlast jesu NOO-i, koji vrše sve svoje funkcije. Ali rat na drugim područjima još traje. Glavna radna snaga nalazi se u jedinicama NOVJ. Oni kod kuće svim svojim mogućnostima, u ljudstvu i materijalu, pomažu u pripremama za izvođenje završnih vojnih operacija za oslobođenje Hrvatskog primorja, Istre i Trsta. Ninsko je područje, uz zadarsko kao glavno, predstavljalo značajnu bazu.

Ovaj rad ne smatramo potpunim i sveobuhvatnim. Mnogo šta još treba istražiti, proanalizirati, upotpuniti i valorizirati. Ako smo uspjeli dati svoj skroman prilog tome čini nam se da se dosadašnji zamašan posao isplatio truda.

NIN IN THE PEOPLE'S LIBERATION WAR

Summary

On a penirsula amidst a shallow lagoon along the southern rim of the Bay of Nin at a distance of some 15 km. north-west of Zadar there is situated the ancient town of Nin, still today standing and bearing the same name. During the time of the kingdom of Yugoslavia Nin was the seat of a commune, and it belonged to the district of Biograd. According to statistical data from 1938, Nin, together with the hamlets of Klanice, Grbe and Ninski Stanovi numbers 1,131 inhabitants. The political atmosphere prior to the advent of World War II was reflected in two directions: the town's inhabitants were almost all in favour of the Yugoslav National Party, while the inhabitants of those hamlets were for the Croatian Peasant Party. The promoters of the revolutionary workers' movement were sea-faring people, workers and pupils. A special role was played by the pupils (brothers) Ante and Gojko Maštrović Srećkovi. A group of CP sympathizers was established in 1940. The organization of the League of Communist Youths of Yugoslavia (SKOJ) was founded at Nin in the summer of 1941. This and other organizations of SKOJ in the Nin area were the organizers and bearers of the people's liberation movement. The Italians had occupied Nin without a fight on the 13th April, 1941, then annexed it. During the Italian occupation the communal administration and the court in Nin were in the framework of the Zadar prefect office and province under the administration of the Governor's Office for Dalmatia.

A chronologic survey of the people's liberation struggle in the area of Nin offers us the possibility to carry out a periodization into five periods:

1. The April war of 1941 and Italian Occupation;

2. The region occupied by Fascist Italy (from 13. IV, 1941 to 8. IX., 1943);

3. The temporarily liberated territory (9. IX., 1943 — II 1944);

4. The area occupied by German-Ustasha solidiers (II. 1944 — 29. X. 1944);

5. The liberated area until the end of war (29. X., 1944 — 15. V., 1945).

Observed from the aspect of one the essential changes in the contents of the Yugoslav People's Revolution — setting up of a new

people's authority i. e. change of the political system of authority — the people's liberation fights in the Nin area may be divided into two basic stages:

1. The first roots of the people's authority and then the people's liberation committees under illegal work conditions during the Italian occupation (up to the 8th Sept., 1943);

2. a) the committees were executing functions of the people's authority under conditions of presentce of German-Ustasha armed forces (up to the 29th Oct., 1944);

b) The committees executed all functions of the people's authority, giving priority to tasks in the war for a final and total liberation of the homeland (The Nin area was a significant basis for preparations towards the execution of the final operations in the North Adriatic area).

Departing from the platform of the people's liberation front the political unity of the people was evident, with the exception of some pro-italian and pro-Ustasha individuals.

On the basis of an abundance of data contained in archive documents it is possible to draw the inference that the people of the Nin area were actively and in an organized manner included in the people's liberation fight and revolution of the Yugoslav peoples from the April war to the end of a victorious war in 1945.